

Evangelikų reformatų bažnyčia ir kapinės Kėdainių Jonušavoje (1628–1864 m.)

Dr. Aivas Ragauskas

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra, Universiteto g. 7, Vilnius
El. p. aivas.ragauskas@if.vu.lt
ORCID ID: 0000-0001-9880-686X

Anotacija. Straipsnyje analizuojama vieno didžiausių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje reformacijos centrų – Kėdainių evangelikų reformatų XVII a. 3-iajame dešimtyje – XIX a. vid. mirties problematika, dėmesį koncentruojant į Jonušavos (Naujųjų Kėdainių) bažnyčią ir kapines. Istoriofrafijoje daugiausia tirta šios konfesijos elito laidosena, joje išsakyta įvairių kontroversiškų teiginių, kurių pagrįstumą irgi verta verifikuoti. Straipsnio tikslas – aptarti Kėdainių evangelikų reformatų laidojimo vietas – kapines ir kapinių bažnyčią Jonušavoje, laidojimų vietų statybą, infrastruktūros pokyčius, palaidojimų dinamiką. Tyrime naudojamos kelios metodologinės priegijos, naratyvinis ir statistinis, paleografijos, istorinės kartografijos ir epigrafikos metodai. Akcentuojama, kad Kėdainių tyrimo rezultatai neleidžia sutikti su istoriofrafijoje išsakytu teiginiu, kad evangelikai laidotuvių vietos nesureikšmindavo, o jų kapinės paprastai būdavo iškeliamos už miesto. Analizė atskleidė, kad bent jau Kėdainiuose Jonušavos kapinių atsiradimas buvo priverstinis veiksmas, padarytas praradus Šv. Jurgio bažnyčią. Vėliau dar vienos kapinės buvo įsteigtos ir pačiame miesto centre. Galima teigti, kad laidojimo vietos vis dėlto būdavo įamžinamos įvairiais laidojimo paminklais, kad ir kuklesniais, lyginant su katalikų ar liuteronų. Be to, daug lėmė asmenų socialinė padėtis ir giminaičių ekonominės galimybės. Didesniems apibendrinimams būtina atlikti kitų LDK evangelikų reformatų laidojimo vietų analizę.

Esminiai žodžiai: *mirtis, Kėdainiai, evangelikų reformatų bažnyčia, kapinės, Jonušava.*

Abstract. The problem of death in one of the largest reformation centres in Grand Duchy of Lithuania – Kėdainiai Evangelical Reformed church, focusing on Jonušava (*New Kėdainiai*) church and cemetery, from the 3rd decade of the 17th century to the mid-19th century, is analysed in this article. The elite of this denomination has mainly been studied in historiography, and it has

made various controversial statements, the validity of which is also worth verifying. The aim of this article is to discuss the burial sites of Kėdainiai Evangelical Reformed – the cemetery and the cemetery church in Jonušava, the construction of burial sites, changes in infrastructure, and the dynamics of burials. The study uses several methodological approaches, narrative and statistical, palaeographic, historical cartography and epigraphic methods. It is emphasised that the results of the Kėdainiai study conflict with the statement expressed in historiography that “evangelicals did not value the place of the funeral, and their cemeteries were usually moved outside the city”. The study has shown that, at least in Kėdainiai, the emergence of the Jonušava cemetery was a forced act after the loss of St. George’s Church. Later, another cemetery was established in the very centre of the city. In conclusion, the burial sites were, however, immortalised with various burial monuments, albeit more modest compared with Catholics or Lutherans. In addition, much was determined by the social status of individuals and the economic opportunities of relatives. It is necessary to perform an analysis of the burial sites of other evangelical Reformed GDLs in order of more extensive generalisations.

Keywords: *death, Kėdainiai, Evangelical Reformed church, cemetery, Jonušava.*

Ir valandą sunku [tverti] be laidojimo patalpos (Žle i na jednę godzinę bez szopy pogrzebnej). Iš Kėdainių seniūno Piotro Kochlewskio laiško (Kėdainiai, 1628 12 26) Kristupui II Radvilai.

Įvadas

Kaip ir bet kuriam kitam žmogui, būti evangeliku reformatu reiškę ne tik gyventi, bet ir mirti. Tačiau apie evangelikų reformatų laidosenos – ritualų, papročių, tradicijų specifiką ir bendrystę Europos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) krikščioniškosios visuomenės, jos funeralinės kultūros kontekste žinome nepakankamai. Istoriografijoje diskutuojama, kiek protestantiškos laidotuvės tęsė katalikišką tradiciją, o kiek buvo naujas dalykas¹. Abiejų Tautų Respublikos istorijos tyrėjai išsako įvairių, neretai prieštaringų teiginių. Štai darbe apie mirtį LDK teisingai pastebima, kad evangelikų laidotuvių apeigos buvo kuklesnės, tačiau akcentuojami ir laidosenos panašumai, pvz., evangelikai irgi mėgė iškilmingas laidotuves. Teigiama, kad evangelikai laidotuvių vietas nesureikšmindavo, o jų kapinės paprastai būdavo iškeliamos už miesto. Bažnyčiose kar-tais buvę laidojami evangelikų reformatų kilmingieji, tačiau laidojimo vieta dažniausiai

* Straipsnyje dažnai vartojami simboliai: † – mirtis, ▲ – palaidojimas.

¹ Plačiau žr. *The place of the dead. Death and remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*. Edited by Bruce Gordon and Peter Marshal. Cambridge, 2000.

nejamžinama². Istorinės demografijos sintezėje rašoma, kad evangelikų laidotuvių ritualas vyko ne bažnyčioje: eisena iš mirusiojo namų keliaudavo tiesiai į kapines³.

Akivaizdu, kad šių teiginių pagrįstumą reikėtų verifikuoti remiantis masiškesnės evangelikų laidosenos tyrimų duomenimis. Reikia pabrėžti, kad pati „evangelikų“ laidojimo kultūros sąvoka yra kiek niveliuojanti, mat evangelikų reformatų ir evangelikų liuteronų laidojimo kultūra pasižymėjo ne tik bendrais, bet ir specifiniais bruožais. Tačiau istoriografijoje daugiausia analizuota evangelikų reformatų elito, ypač Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų, funeralinė kultūra⁴. Mažai nagrinėta evangeliškoji ir konkrečiai evangelikų reformatų bažnytinė liturgija. Išsamiai analizuoti tik protestantiškieji giesmynai, kuriuose buvo su laidotuvėmis susijusių giesmių bei psalmių⁵. Bemaž netirta masinė evangelikų reformatų laidosena. Tačiau evangelikai reformatai buvo ne tik didikai Radvilos ir kiti didikai, bet ir bajorai, miestiečiai, valstiečiai, galiausiai įvairios kitos grupės – dvasininkai, marginalai ir kt. Visi jie mirdavo, taigi patekdavo į vienokias ar kitokias kapines.

Tik atlikus išsamius jų laidosenos tyrimus bus galima tvirčiau pasakyti apie jos panašumus ir skirtumus, lyginant su kitų krikščioniškų konfesijų laidosena. Pvz., kai kurių katalikų autorių priekaištai, kad protestantai pernelyg mažai rūpinasi mirusiais, nurodo į tai, kad, protestantams nepripažįstant skastyklos ir šventųjų kulto, Paskutiniojo patepimo sakramento, jų elgsena mirštančiųjų atžvilgiu, laidotuvių organizavimas ir požiūris į mirusiuosius buvo kitoks⁶. Pvz., nebuvo laikomos pomirtinės mišios, nebuvo už mirusiuosius meldžiamasi, teigiant, kad jau mirties akimirką jie stoja prieš Dievo

² PAKNYS, Mindaugas. *Mirtis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje XVI–XVIII a.* Vilnius, 2008, p. 32–33, 94.

³ KUKLO, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbirowej.* Warszawa, 2009, p. 425.

⁴ RAGAUSKIENĖ, Raimonda, *Karališkojo Birštono praeitis. Istorinė raida iki XIX a.*, Vilnius, 2004, p. 201–205; KARVELIS, Deimantas; RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Iš Radvilų giminės istorijos: *Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m.* Vilnius, 2009, p. 277–331; JARCZYKOWA, Mariola. *Przy pogrzebach rzezcy i rytmy. Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku.* Katowice, 2012; tos pačios, *Korespondencja i literatura okolicznościowa w kręgu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego.* Katowice, 2019; PALIUŠYTĖ, Aistė. Radvilų kriptos rekonstrukcija Dubingių evangelikų reformatų bažnyčioje XVII a. *Kultūros paminklai*, 2002, t. 9, p. 156–162; ALEKSANDROWICZ-SZMULIKOWSKA, Elżbieta. *Radziwiłłowny w świetle swoich testamentow.* Warszawa, 1995; *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku.* Wydała Urszula Augustyniak, Warszawa, 1992. Publikacija sulaukė didelės kritikos (žr. RACHUBA, Andrzej. Recenzja. *Kwartalnik Historyczny*, 1992, t. 99, Nr. 4, p. 143–147; ZAKRZEWSKI, Andrzej B. Recenzja. *Przegląd Historyczny*, 1992, t. 83/3, p. 577–580). Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas pasirodė 2014 m.

⁵ POCIŪTĖ, Dainora. *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva.* Vilnius, 1996. Taip pat žr. knygos recenziją: KARVELIS, Deimantas. Savita monografija apie protestantų giesmes. *Naujasis židinys*, 1995, nr. 12, p. 962–964. Autorė šia tema paskelbė ir daugelį kitų publikacijų. Minėtinas faksimilinis evangelikų reformatų lietuviškos liturginės knygos leidimas: *Knyga nobažnyntės krikščioniškos. 1653. Faksimilinis leidimas.* Parengė Dainora Pociūtė. Vilnius, 2004.

⁶ Pvz., XVI–XVII a. katalikiškoje praktikoje būdavo apsiribojama išpažintimi ir Švč. Sakramento teikimu, o Ligonių patepimas retai būdavo teikiamas, jis labiau paplito XVIII a. Liaudyje buvo gyvas prietaras, kad „jį gavęs, iškart pažvelgsi mirčiai ir akis“, PAKNYS, Mindaugas. *Mirtis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje XVI–XVIII a.*, p. 46–47; PRASCEVIČIŪTĖ, Laura; TRIMONIENĖ, Rita Regina. *Senosios Radviliškio rajono kaimų kapinės. Mokslinis žinytas.* Šiauliai, 2018, p. 18.

teismą. Tačiau, mirus elito atstovams, pranešant apie laidotuves buvo skambinama varpais⁷. Galiausiai valdžios, bažnyčios ir įvairių tikinčiųjų grupių, pvz., elitų ir paprastų žmonių, nuostatos vienais aspektais galėjo būti vienodos, o kitais – skirtis.

Evangelikai reformatai Kėdainiuose buvo laidojami keliose vietose. Apie XVI a. vidurį – XVII a. 3-įjį dešimt. tai buvo daroma buvusios katalikiškos Šv. Jurgio bažnyčios (ji bemaž visą tą laiką išbuvo evangelikų, iš pradžių arijonų, o paskui evangelikų reformatų rankose) kapinėse, kairėje Nevėžio upės pusėje. 1627 m. sutartyje dėl jos grąžinimo katalikams nurodyta, kad bažnyčioje, kapinėse ir evangelikų kapinėse esantys bet kokio tikėjimo išpažinėjų palaikai negali būti judinami, išnešami ar kaip nors kitaip nešlovė jiems daroma⁸. XVII a. 3-iojo dešimt. pabaigoje – XX a. vid. buvo laidojama naujai įsteigtose evangelikų reformatų kapinėse Jonušavoje⁹ ir jose pastatytoje kapinių bažnyčioje (koplyčioje) netoli dvaro. Nuo XVII a. 6-ojo dešimt. iki pat XVIII a. pab. svarbiausia laidojimo vieta buvo evangelikų reformatų Didžioji evangelikų reformatų bažnyčia ir kapinės prie jos miesto centre. Išlikę per 20 mumifikuotų ir daugelis paprastų palaidojimų, įvairių artefaktų – karstų, drabužių, batų ir kt. Didžiosios bažnyčios rūsiuose tai didžiausias evangelikų reformatų nekropolis buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Šios bažnyčios rūsiuose ilsisi ir keli XVII a. Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų atstovai. Jų palaidojimo aplinkybės ir sarkofaginiai antkapiai¹⁰, taip pat palaidotųjų sveikata istoriografijoje jau yra išsamiai analizuota¹¹.

⁷ 1652 m. kovo 29 d. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios sesijoje buvo nutarta, kad už skambinimą per laidotuves turi būti imamas mokestis. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka* (toliau – LNMMB), f. 93–540, l. 95v.

⁸ Aby sepulchury ciał ludzkich, bądź w kościele, bądź na cmentarzu, abo na ogrodzie, ludzi jakiegokolwiek nabożeństwa pogrzebionych, nie były z ziemi ruszone, ani wynoszone, abo na ignominią jaką podane. LNMMB. F. 93–551, l. 5. Su kai kuriais praleidimais tekstas publikuotas: ŁUKASZEWICZ, Józef F. *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*. Poznań, 1843, t. 2, p. 25.

⁹ Jonušava – kitaip Naujieji Kėdainiai – susidarė XVII a. 3-ojo dešimt. pabaigoje toje Kėdainių miesto dalyje, prie kurios buvo Radvilų dvaras. Jai XVII a. 5-ojo dešimt. pradžioje buvo suteikta savivalda, čia buvo apgyvendinti daugelis vokiečių naujakurių, joje taip pat gyveno lietuviai. BANYS, Vaidas. *Jonušavos miesto raida XVII–XVIII a.* Kaunas, 2001. Bakalauro darbas, apgintas VDU, Kėdainių krašto muziejus (toliau – KKM). Dėkoju autoriui už galimybę pasinaudoti rankraščiu.

¹⁰ FRĄCKOWSKA, Anna; TYLICKI, Jacek. Bröllmannowie – złotnicy toruńscy przełomu XVII i XVIII wieku. Addenda i corrigenda. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*, Toruń 2011, t. XL, p. 136; KARVELIS, Deimantas; RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Iš Radvilų giminės istorijos: Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m.*, p. 318–331; VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta. Radvilų antkapiniai sarkofagai Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčioje. *Istorija ir elitinės kultūros teigtys*. Vilnius, 1998, p. 68–91; VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta. Sarkofag ks. Janusza Radziwiłła w Kiejdanach – dzieło toruńskiego złotnika Johanna Christiana Bierpfaffa, *Niderlandyzm w sztuce polskiej*. Red. T. Hrankowska. Warszawa, 1995, p. 215–224; VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta; KAZLAUSKAS, Gintautas. Kunigaikščio Jonušo Radvilos sarkofago iš Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios autorystės klausimu. *Atgimstantys paminklai*, 1991, p. 22–54; RIMŠA, Edmundas. Radvilų memorialas Vyžuonose ir jo likimas. *Vyžuonos. Kraštas ir žmonės*. Sudarė ir parengė A. Vyžintas. Utena, 2006, p. 136–146; RIMŠA, Edmundas. Radvilų karstai Kėdainiuose. *Lietuvos istorijos metraštis. 1984 metai*. Vilnius, 1985, p. 20–37.

¹¹ RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Mirties nugalėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*. Vilnius, 2017, p. 487–492, 543–551, 589–622.

Daugelis kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų reformatų bažnyčių, palaidojimų jose bei kapinėse prie jų, paminklai ir epitafijos per kelis šimtmečius įvairiomis aplinkybėmis sunyko ar buvo sunaikinti. Štai dabartinės Baltarusijos teritorijoje buvo keliolika mūrinių evangelikų reformatų bažnyčių su laidojimo rūšiais, tačiau vienos iš jų buvo paverstos katalikų bažnyčiomis, kitos – cerkvėmis, dar kitos apskritai pražuvo. Prapuolė ir patys karstai su palaikais¹². Taip pat sunyko evangelikų reformatų kapinės ir bažnyčia Jonušavoje (žr. žemiau) bei kapinės prie Didžiosios bažnyčios Kėdainiuose.

Mirtis senuosiuose Kėdainiuose – net kelios laidojimo vietos per kelis šimtus metų, laidotuvės ir šimtai palaidotųjų – didelės apimties tyrimo reikalaujantis ir sudėtingas objektas, kurį analizuojant susiduriame su įvairių sričių – architektūros, liturgijos, medicinos ir kt. tematika, daugybe rašytinių, ikonografinių ir kt. šaltinių, daugeliu prieštarigų istoriografijos teiginių. Todėl keli su Kėdainių evangelikų reformatų laidosena glaudžiai susiję objektai – kapinės ir bažnyčios yra ne tik puikus tarpdalykinių tyrimų objektas, bet ir didelis bei įvairiapusiškas iššūkis tyrinėtojiui. Pvz., daugelyje darbų painiojami statybos faktai, patys objektai, jų chronologija. Nemažai tyrėjų apskritai nepastebi, kad nuo XVII a. 6-ojo dešimt. iki XVIII a. 9-ojo dešimt. mieste vienu metu dažniausiai veikė dvi evangelikų reformatų bažnyčios (Senoji – Jonušavoje, Naujoji, Didžioji – Kėdainiuose). Nepaisant to, ne parapiiniu principu organizuota evangelikų reformatų bendruomenė buvo viena, taigi ir bažnytinės metrikų knygos buvo bendros; vyko ir vienos bažnyčios bendruomenės vadovybės sesijos¹³.

Straipsnio tikslas – ištirti Kėdainių evangelikų reformatų laidojimo vietas – kapines ir kapinių bažnyčią Jonušavoje XVII a. 3-iajame dešimt. – XIX a. vid. Remiantis šaltinių analize tyrime bus siekiama spręsti šiuos uždavinius: ištirti laidojimų vietų steigimo aplinkybes bei statybą, apsaugą, juos lokalizuoti, išanalizuoti infrastruktūros pokyčius (bažnyčios ir kapinių būklė), palaidojimų dinamiką, aptarti išlikusius laidojimo paminklus. Didžiosios bažnyčios rūšiai ir kapinės bei patys palaidoti asmenys, išlikę fragmentiški duomenys apie juos – amžius, sveikata, lytis ir kt. bus aptarti kitose dviejose tyrimo dalyse, skelbiamose kitose publikacijose.

Tyrime naudojami naratyvinis ir statistinis, analizės bei sintezės bendrieji metodai. Siekiant tikslesnės kapinių ir jos bažnyčios lokalizacijos, analizuojami XX a. ikonografiniai šaltiniai, taigi pasitelkiamas ir retrospektyvinis metodas. Šiuo atveju bendrajai straipsnio chronologijai sąmoningai „nusižengiama“. Nebuvo galima apsieiti ir be istorinės kartografijos. Tyrimas pradedamas kapinių ir bažnyčios atsiradimu XVII a. 3-iojo dešimt. pabaigoje, o baigiamas iš esmės XIX a. vid. Tai sąlyginė data, kadangi

¹² Plačiau žr.: ГАБРУСЬ, Тамара. *Саборы помняць усё. Готыка і рэнесанс у сакральным дойлідстве Беларусі*. Мінск, 2007; ГАБРУСЬ, Тамара. Помнікі пратэстанцкага храмабудаўніцтва Беларусі. *Спадчына*, 2003, № 1, p. 43–49.

¹³ Pvz., 1654 m. balandžio 1 d. bažnytinėje sesijoje nurodyta, kad raktai nuo Senosios bažnyčios ir jos kapinių turi būti pas dvasininką, kuris turi Naujosios bažnyčios raktus. *LNMMB*, f. 93–540, l. 115. Dvi bažnyčios – Didžioji ir Mažoji XVII a. 3-iajame dešimt. buvo ir kitame LDK evangelikų reformatų centre – Slucke, tačiau vėliau liko tik viena.

analizuojama ir tolesnė kapinių raida iki XX a. vid., kiek tai susiję su jų funkcionavimu bei išnykimu.

Šis tyrimas yra apskritai pirmasis mokslinis tyrimas tarptautinėje istoriografijoje, skirtas konkrečiai LDK evangelikų reformatų laidojimo vietai (bažnyčia ir kapinėms). Jame keliamos bent kelios hipotezės: Kėdainių Jonušavos bažnyčia ir kapinės buvo pastatytos kaip evangelikų reformatų laidojimo infrastruktūra (vieta) – būtent dėl to Kėdainiuose atsirado dvi evangelikų reformatų bažnyčios; bažnyčia Jonušavoje nebuvo pastatyta kaip „lietuviška“, kaip paprastai teigiama istoriografijoje; būtent Jonušavos kapinėse Kėdainiuose evangelikai reformatai buvo laidojami ilgiausiai – XVII a. 3-iojo dešimt. pab. – XX a. vid.

Apie Kėdainių evangelikų reformatų ir evangelikų liuteronų memorialinius paminklus trumpai rašė kraštotyrininkas Henrikas Grinevičius¹⁴. Vertingų įžvalgų yra ir keliuose nepublikuotuose darbuose. Evangelikų reformatų kapines Jonušavoje XX a. vid. lakoniškai minėjo kraštotyrininkas Stasys Tijūnaitis¹⁵. Apie jas ir bažnyčią užsiminė Jurgis Oksas, Ramūnė Lebedytė ir Vaidas Banys¹⁶. Daugialypėje Kėdainių bažnyčių ir kapinių tematikoje, deja, nepavyko susigaudyti Kristupo II Radvilos dvaro tyrėjai Urszulai Augustyniak. Nagrinėdama Kėdainių rezidencijos tematiką ji deklaravo Kėdainių seniūno Petro Kochlevskio (Piotr Kochlewski) nuopelnus statybų mieste plėtrai, tačiau apsiribojo dviejų jo laiškų ištraukų citatomis¹⁷. Kelis bemaž identiškus tekstus apie tą patį Kėdainių seniūną P. Kochlevskį, kurio valdymo laikotarpiu ir buvo įsteigtos pirmosios atskiros evangelikų reformatų laidojimo vietos, paskelbė literatūros istorikė Mariola Jarczykowa¹⁸. Autorė nesigilino į Kėdainių istoriją, nepasinaudojo gausia lietuviška Radvilų ir Kėdainių istoriografija, nepabandė išsiaiškinti, apie kokią bažnyčią (-ias) ir kapines (-es) P. Kochlevskis rašė... Tai tyrėją atvedė ir prie kai kurių netikslių teiginių. Pvz., naujai pacitavusi 1628 m. gruodžio 26 d. P. Kochlevskio laišką Kristupui II Radvilai apie būtinybę kapinėse pastatyti bažnyčią M. Jarczykowa teigė, kad taip ir buvo padaryta,

¹⁴ GRINEVIČIUS, Henrikas. Memorialiniai paminklai Kėdainiuose. *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1963, gruodis, p. 137–140; GRINEVIČIUS, Henrikas. „Vokiečių“ kapinių likimas. *Kėdainių garsas*, 1991 09 21, 09 24; GRINEVIČIUS, Henrikas. Evangeliškių kapinių likimas. *Lietuvos evangelikų kelias*, 1992, Nr. 3, p. 14–18.

¹⁵ TIJŪNAITIS, Stasys. *Kėdainiai savo vietovardžiuose*. [b. v. d., Kėdainiai, 1954], p. 95. Rankraštis, saugomas KKM.

¹⁶ OKSAS, Jurgis. *Kėdainių senamiesčio regeneracijos tyrimai*. Kaunas, 1990, l. 144–152, KKM; LEBEDYTĖ, Ramūnė. *Buv. Kalvinų bažnyčia Kėdainiuose*. Istoriniai-meniniai tyrimai, Vilnius, 1983. *Vilniaus regioninis valstybės archyvas* (toliau – VRVA), f. 1019, ap. 11, b. 2598; BANYS, Vaidas. *Jonušavos miesto raida XVII–XVIII a.*

¹⁷ AUGUSTYNIAK, Urszula. *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*. Warszawa, 2001, p. 243.

¹⁸ JARCZYKOWA, Mariola. „Papirowe materie“ Piotra Kochlewskiego O działalności pisarskiej sekretarza Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku. Katowice, 2006; JARCZYKOWA, Mariola. Namiestnik i burmistrzowie. Sprawowanie władzy w Kiejdanach w „pisaniach“ Piotra Kochlewskiego. *Śląskie Studia Polonistyczne*, 2017, Nr. 2 (10), p. 13–28; JARCZYKOWA, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa w kręgu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego*.

kunigaikščiui padovanojus liuteronams sklypą bažnyčiai ir klebonijai pastatyti¹⁹. Tačiau P. Kochlevskis rašė apie kitas – evangelikų reformatų kapines Jonušavoje ir bažnyčios jose statybą. Tačiau M. Jarczykowa pirmoji įvedė į istoriografiją vertingos Kėdainių seniūno korespondencijos fragmentus. Gaila, bet neretai jie cituojami su dideliais praleidimais. Kai kurie Kėdainių evangelikų reformatų Didžiosios bažnyčios rūsiuose išlikę karstų ir įkapių fragmentai yra aptarti menotyrininkės Marijos Matušakaitės²⁰.

Straipsnyje naudojamos kelias pagrindiniais šaltiniais. Svarbiausias – Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios 1646–1864 m. mirties metrikų knygos²¹. Jos dalinai buvo panaudotos Szymono Konarskio, Peterio Paul Bajer, Ewos Cherner ir Michael Broun Ayre darbuose, skirtuose LDK evangelikų reformatų bajorijos genealogijai, škotų diasporai ir evangelikų reformatų dvasininkams²². Tačiau šie autoriai nenagrinėjo Kėdainių evangelikų reformatų laidosenos, pvz., nekėlė klausimo, kokiose kapinėse buvo palaidoti jų minėti asmenys.

Kėdainių evangelikų reformatų metrikų knygos išliko pradėdant 1641 m., o mirimai jose surašyti nuo 1646 m. ir tai tik kai kurie. Metrikų knygoje aiškiai rašoma, kad joje fiksuojami tik „garbingesni palaidojimai“ ar yra „surašyti kai kurie pilnesni palaidojimai nuo 1691 metų“²³. Iš kito Kėdainių lenkų ir lietuvių pamokslininko Karolio Girdvilo pastabos sužinome, kad tai jis surašė kai kuriuos palaidojimus, dirbdamas kartu su Kėdainių senjoru, Žemaitijos distrikto superintendentu Jurgiu Lutomirskiu († 1694), pakeitusiu Žemaitijos superintendentą Danielių Mikolajevskį (▲ 1691 09 25)²⁴. Taigi, disponuojame duomenimis tik apie dalies bendruomenės narių palaidojimus. Akivaizdu ir tai, kad apie kai kuriuos elito atstovus atitinkamų duomenų nėra paprasčiausiai dėl to, kad jie kažkaip prapuolė. Labiausiai „nuskriausti“ valstiečiai ar kitokie „prastuoliai“. Jų mirčių Kėdainių metrikose beveik nepasitaiko.

Išlikę aktai yra su didelėmis spragomis. Iš senojo laikotarpio disponuojame tik 1646–1647, 1650–1653, 1691–1698, 1728–1752, 1754–1758, 1765, 1767–1770, 1774–1786, 1788–1797 m. įrašais. Kaip matyti, išliko tik 70 metų duomenys iš daugiau kaip 150. Taip atsitiko dėl kelių priežasčių: atitinkama informacija nebuvo įrašyta²⁵, buvo sunaikinta, prapuolė ir pan. ar tiesiog nebuvo ko įrašyti. Kita vertus, šios knygos pasižymi ir dideliais

¹⁹ JARCZYKOWA, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa...*, p. 120.

²⁰ MATUŠAKAITĖ, Marija. *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklėjimas LDK*. Vilnius, 2009, p. 102–105.

²¹ *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 606, ap. 1, b. 144, 146, 147, 148, 149.

²² KONARSKI, Szymon. *Szlachta kalwińska w Polsce*. Warszawa, 1936; BAJER, Paul P. *Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16–18th Centuries. The Formation and Disappearance of an Ethnic Group*. Leiden–Boston, 2012; CHERNER, Ewa. *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Duchowieństwo Jednoty Litewskiej i Jednoty Wileńskiej 1815–1939*. Warszawa, 2019; AYRE, Michael Bourn. *The Scottish Community in the Grand Duchy of Lithuania. 1630–1750*. Vilnius, 2019.

²³ „pogrzeby zacniejsze od roku 1646“, „pogrzeby niektóre celniejsze spisane od roku Pańskiego 1691“. LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 79, 80.

²⁴ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 79v.

²⁵ Pz., 1788 06 22 mirties metrikų įrašė kun. B. Bernackis prisipažįsta pamiršęs įrašyti apie palaidojimą, ką dabar ir padaręs, LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 218.

mažos parapijos privalumais – jose neretai nurodoma mirties priežastis, tikslus mirties laikas, kartais netgi pasakytas pamokslas – daugiausia palaidojimų Didžiojoje bažnyčioje ar jos kapinėse atveju, tiksliai palaidojimo vieta ir kt. Metrikų įrašai rašyti lenkų ir lotynų kalbomis²⁶.

Didelės svarbos šaltinis – Kėdainių bažnyčios evangelikų reformatų sesijų aktai. Tyrime panaudoti 1628–1663, 1664–1717 m. aktai²⁷. Abu šaltiniai suteikia galimybę gan išsamiai aptarti evangelikų reformatų mirties tematiką, įsigilinti į jos atskirus aspektus. Taip pat pasitelkta didikų Radvilų ir jų pareigūnų korespondencija, Lietuvos Vienetos ir Žemaičių distrikto sesijų protokolai. Palyginimui naudoti šaltiniai apie Slucko, Naujamiesčio ir kitas evangelikų reformatų bažnyčias iš Radvilų bei Lietuvos Vienetos archyvų.

Kapinės

1627 m. rugpjūčio 28 d. sutartimi Šv. Jurgio bažnyčių gražinus katalikams, buvo pradėta rūpintis tiek naujos evangelikų reformatų bažnyčios, tiek kapinių Jonušavoje statyba ir įrengimu. Naujos kapinės bendruomenei buvo tiesiog būtinos.

Kaip minėta, duomenų iš metrikų knygų apie palaidojimus Jonušavoje yra pradėdant tik 1646 m., tačiau kapinės čia turėjo faktiškai pradėti veikti jau 1627 m. pab. – 1628 m., t. y. dar iki bažnyčios pastatymo. 1627 m. spalį Kristupas II Radvila nurodė tarnautojui skirti „kapinėms erdvę sklypą... už dvaro, virš tvenkinių, ant kalno, aukštoje ir sausoje vietoje“²⁸. Iš 1674 m. dokumento žinome, kad trys kažkada įveisti tvenkiniai tarp senojo dvarelio ir senosios evangelikų bažnyčios tuomet jau buvo tušti. Tačiau esmė ne tai, o jų lokalizavimas. Dvaro tvenkiniai teritorijoje tarp dabartinių Dvaro ir J. Basanavičiaus gatvių galėjo būti maitinami vakarinėje dalyje buvusio šaltinio. O iš pačių tvenkinių vandens perteklius nuožulniu reljefu galėjo būti nukreipiamas į Smilgos upelį.

Atidavus Šv. Jurgio bažnyčią su klebonija, evangelikų reformatų pamokslininkas turėjo išsikelti ir neturėjo kur gyventi. Kristupas II Radvila nurodė, kad jis turi apleisti kleboniją, ir svarstė apgyvendinti jį dvare, palivarke ar išnuomoti jam butą²⁹. Apie bažnyčios Jonušavoje statybą laiške dar nerašoma. Tuo metu dar galvota greitai pastatyti bažnyčią centre.

²⁶ Cezary Kuklo istorinės demografijos sintezėje netiksliai teigia, kad reformatų bažnyčių metrikų aktai buvo rašomi vokiečių k. KUKLO, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbirowej*, p. 101. Vokiečių k. daugiausia buvo būdinga evangelikų liuteronų metrikų knygoms, o evangelikų reformatų metrikų knygose vokiški įrašai atsirasdavo tik ten, kur būdavo daugiau vokiečių, pirmiausia XVIII a. pab. – XIX a. pr.

²⁷ LNMMB, f. 93–540, 541.

²⁸ „ogród na chowanie ciał ludzkich... za dworem nad sadzawkami na górze przestronny jaki zająć, bo miejsce wyniosle, suche“, 1627 10 10. Kaidanava. Kristupas II Radvila – Aleksandrui Pšipkovskiui. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (toliau – AGAD). *Archiwum Radziwiłłów* (toliau – AR), Dz. IV, Nr. 317, p. 2–4; KARVELIS, Deimantas. *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais*. Vilnius, 2015, p. 477.

²⁹ 1627 10 10. Kaidanava. Kristupas II Radvila – A. Pšipkovskiui. AGAD, AR, dz. IV, Nr. 317, p. 2–4.

Kapinės minimos ir 1631 m. Jonušavos bažnyčios fundacijoje³⁰. 1640 m. gegužės sesijoje nutarta, kad laidojant turtingesnius asmenis už skambinimą varpais turtingesni turės mokėti daugiau, mažiau turinti – mažiau, o skurdžiai iš viso nemokės. 1641 m. balandžio sesijoje pažymėta, kad burmistras Juozapas Skuminas Zigmuntavičius buvo palaidotas garbingai, tačiau ateityje nutarta nelaidoti kapinėse su bažnytinėmis ceremonijomis tų asmenų, kurie neklausė bažnyčios vyresnybės³¹. 1652 m. kovo sesijoje nurodyta, kad mokestis už pasilaidojimą yra savanoriškas³². O ir vėlesnis reikalavimas sumokėti už kapo vietą 10 auks. mokesčių laidojantis senosiose kapinėse nebuvo taikomas³³.

Evangelikų reformatų kapinės buvo įsteigtos arti dvaro, kairėje į Jonušavą kylančios Didžiosios g. pusėje. S. Tijūnaičio skaičiavimu, XX a. vid. kapinės užėmė 10 arų plotą³⁴. Tikėtina, kad anksčiau jų plotas turėjo būti didesnis. Pasak Jurgio Okso, planuojant Jonušavos turgaus aikštę Raseinių vieškelis buvo ištiesintas, nuo aikštės į rytus pasukant jį į šiaurę, taip suformuojant bažnyčios ir šventoriaus kapinių sklypą. Jis buvo naujojo Jonušavos turgaus aikštės šiaurinėje dalyje. Tyrėjo manymu, pradžioje buvo laidojama arčiau bažnyčios, todėl neaptvertas atmatuoto kapinių sklypo pietrytinis kampas atvažiuojančių žmonių buvo natūraliai suapvalintas³⁵. Beje, 1629 m. balandžio laiške P. Kochlevskis siūlė Radvilai už nedidelius pinigus nupirkti Kėdainių dvaro kaimynystėje esantį Bohušų³⁶ palivarką ant kalno prie Eismilgos, gerai matomą iš dvaro, skirti jį evangelikų bažnyčiai, špitolei ir spaustuvei³⁷.

Istorinėje kartografijoje kapinių teritorija atsispindi gan šykščiai. 1757 m. rusų kariškių sudarytame plane kapinių sklype, už paskutinės Jonušavos namų eilės, pažymėta bažnyčia su abside rytinėje jos dalyje, tik ji klaidingai pavadinta „katalikiška“³⁸.

1821 m. Kėdainių miesto plane nepažymėta nei bažnyčia, nei kapinės³⁹. Tačiau jų teritorija nesunkiai nuspėjama.

1869 m. miesto plane⁴⁰ kapinių teritorija pažymėta labai aiškiai. Ji parodyta (Nr. 282) toje pačioje vietoje, kaip ir ankstesniuose planuose. Deja, nežinoma minėto plano

³⁰ „zbór murowany i cmentarz dla pogrzebów ewangelickich“, *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 3: Kėdainiai. Sudarė A. Tyla. Spaudai parengė D. Antanavičius, R. Firkovičius, R. Strazdūnaitė, A. Tyla. Vilnius, 2002, p. 155.

³¹ LNMMB, f. 93–540, l. 73v.

³² LNMMB, f. 93–540, l. 73, 95v.

³³ 1676 12 21 bažnyčios sesijos nutarimas. LNMMB, f. 93–541, l. 35v.

³⁴ TIJŪNAITIS, Stasys. *Kėdainiai savo vietovardžiuose*, p. 96.

³⁵ OKSAS, Jurgis. *Kėdainių senamiesčio regeneracijos istoriniai tyrimai*. Kaunas, 1990, p. 145–148. Dėkoju archeologui A. Juknevičiui už galimybę susipažinti su šiuo tekstu.

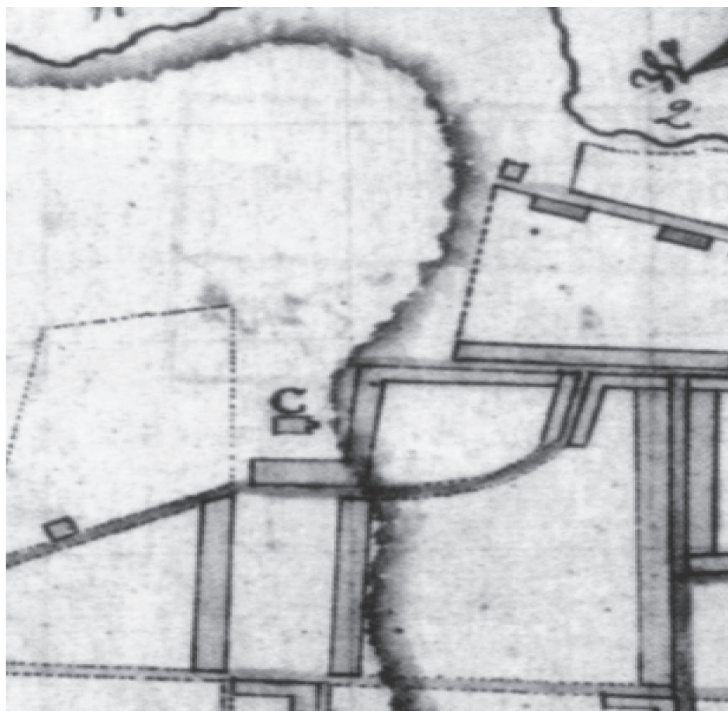
³⁶ M. Jarczykowa neteisingai vietoj Bohušų perskaitė Bartošą (Bartoszem). JARCZYKOWA, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa...*, p. 115.

³⁷ Kėdainiai. 1629 04 06. P. Kochlevskis – Kristupui II Radvilai. AGAD, AR. Dz. V, Nr. 6956/I, l. 111.

³⁸ Российский государственный военно-исторический архив в Москве. F. 349, ap. 17, b. 1710b.

³⁹ LVIA, f. 526, ap. 7, b. 4773.

⁴⁰ KKM.

1 il. Evangelikų reformatų bažnyčia (pažymėta simboliu C) 1757 m. kariniame Kėdainių miesto plane. Российский государственный военно-исторический архив. F. 349, ap. 17, b. 1710b.

eksplikacija, kuri leistų tiksliai identifikuoti su kapinėmis besiribojusius sklypus ir pastatus (Nr. 281, 283, 284, 920).

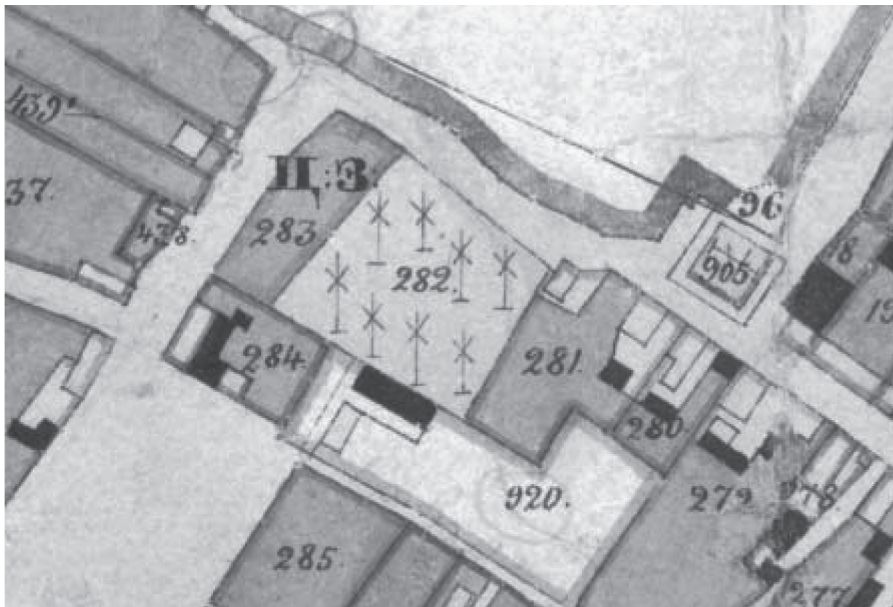
1921 m. Kėdainių miesto plane kapinių vietoje pailgame sklype vaizduojami medžiai, supantys ir medinį pastatą prie Didžiosios (vėliau – Gedimino) gatvės. Žemiau prie jos pavaizduoti dar du dideli mediniai namai⁴¹. Lyginant su ankstesniu žemėlapiu matyti, kad kapinių teritorija yra smarkiai sumažėjusi. 1930 m. nuotraukoje, kurioje vaizduojama Kristaus Atsimainymo cerkvė, matyti dešinėje Gedimino g. pusėje stovintys mediniai namai ir kalvos šonas⁴². Aukščiau gatvės ir buvo evangelikų reformatų kapinės. 1938 m. nuotraukoje pirmojo namo vietoje matyti jau mūrinis namas, kuriame tuomet veikė Kėdainių pieninės kiaušinių supirkimo punktas. Jos kairėje pusėje, ant kalnelio, matyti medžiais apaugusi ir medine tvora aptverta evangelikų reformatų kapinių teritorija⁴³.

Iš išlikusių nuotraukų matyti, kad dešinėje Gedimino gatvės pusėje buvusi evangelikų reformatų kapinių teritorija jau tarpukariu nuo gatvės buvo dalinai užstatyta mediniais ir

⁴¹ *Ten pat.*

⁴² *Kėdainių šimtmetis fotografijose. 1918–2018.* Sudarytojas Rimantas Žirgulis. Kėdainiai, 2019, p. 28.

⁴³ *Ten pat,* p. 49.

2 il. Jonušavos evangelikų reformatų kapinių teritorija 1869 m. Kėdainių miesto plane, KKM.

mūriniais pastatais. 1945 m. Kėdainių miesto padėties fiksacijoje irgi matyti evangelikų reformatų kapinių teritorija tarp Gedimino g., Turgaus aikštės, Vyšnių g. ir Basanavičiaus g. Pačios kapinės joje nenurodytos. Sklype parodyti tik keli didesni ir mažesni mediniai ir mūriniai pastatai. Tolėliau buvusios evangelikų liuteronų kapinės pažymėtos⁴⁴.

Siekiant apsaugoti palaikus ir kapinių teritoriją, buvo rūpinamasi kapinių tvora. Tai buvo universalus konfesinis rūpestis – į neaptvertas kapines patekdavo galvijai ir arkliai, kiti gyvūnai⁴⁵. Ypač didelį pavojų kėlė kiaulės, kurios išknisdavo kapus, ėsdavo palaikus. Didelį pavojų palaikams kėlė ir palaidi šunys⁴⁶.

Iš 1646 m. gegužės 3 d. įrašo matyti (žr. aukščiau), kad kapinės Jonušavoje buvo aptvertos. Tačiau medinė tvora greitai pūdavo, irdavo. 1653 m. gruodžio sesijoje buvo skirtas asmuo ir lėšų pasirūpinti Jonušavos kapinėmis. Tam buvo išleista 12 auksinų⁴⁷.

Kapinių vartai buvo rakinami – 1654 m. Senojoje bažnyčioje sukrovus Jonušo II Radvilos biblioteką, raktai nuo jos ir kapinių buvo pas Naujosios bažnyčios kunigą, o

⁴⁴ VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 2486.

⁴⁵ PRASCEVIČIŪTĖ, Laura; TRIMONIENĖ, Rita Regina. *Senosios Radviliškio rajono kaimų kapinės*, p. 16–18.

⁴⁶ ROŚOŁOWSKI, Ignacy. O cmentarzach i grzebaniu zmarłych. IV. *Dwutygodnik Dyecezalny*, 1913, Nr. 3, p. 32.

⁴⁷ LNMMB, f. 93–540, l. 111v, 165.

pačią biblioteką turėjo prižiūrėti bažnyčios ūkvedys⁴⁸. 1655 m. kovo ir gegužės sesijose nutarta pataisyti nugriuvusią Senosios bažnyčios kapinių tvorą, ant jos vartų pakabinti spynas⁴⁹. 1656 m. balandžio sesijoje pažymėta, kad, nusiaubus miesto dalį, kurioje yra senosios kapinės, kareiviai išardė dalį tvoros – nutarta ją sutvarkyti⁵⁰. Kareiviai, matyt, žiemą ją panaudojo malkoms. Atrodo, kad, stokoiant lėšų ir tinkamos medienos, daugelį metų kapinės stovėjo neaptvertos. Nenuostabu, kadangi neaptvertos būdavo ir Didžiosios bažnyčios kapinės, 1661 m. rugsėjo ir gruodžio mėn. sesijose planuota pavasarį aptverti jas medine tvora. 1662 m. balandį jos dar nebuvo sutvarkytos⁵¹.

1664 m. lapkričio mėn. bažnyčios sesijoje pažymėta, kad kapinės prie Senosios bažnyčios yra neaptvertos, per jas daugelis važiuoja, todėl nutarta rinkti pinigų tvorai⁵². 1665 m. kovo mėn. sesijose svarstytas rinkliavos klausimas, diskutuota dėl aptvėrimo būdo – grioviu ir sieksnio aukčio pylimu ar tvora. Nutarta galiausiai pasidalinti aptvėrimo metražą sieksniais tikintiesiems⁵³. 1668 m. gegužės mėn. bažnyčios sesijoje užfiksuota, kad prie tikinčiųjų, kurie pasižadėjo pastatyti po tris sieksnius pylimo, prisijungė kunigas Minvidas ir bažnyčios ūkvedys Adomas Dziadovičius, kurie dar įsipareigojo ir kitus savo pavyzdžiu tam paraginti⁵⁴.

Vis dėlto nutarta grįžti prie tradicinės tvoros⁵⁵. 1668 m. rugpjūčio mėn. sesijoje nuspręsta, kad kapinės bus aptvertos medine tvora⁵⁶. Tačiau 1670 m. balandžio mėn. sesijoje nutarta senųjų kapinių tvoros sijas panaudoti naujųjų kapinių tvoros remontui, nes sargybiniai naktimis jų tvorą sudegino⁵⁷. 1676 m. gruodį burmistras Jurgis Andersonas, burmistras Juzefas Budrevičius, Strebeika, Krejsty (matyt, suolininkas Dovydas Krejsty, min. 1685–1688 m.) pažadėjo iki pavasario apjuosti pylimu senąsias kapines – iš viso 13 sieksnių, t. y. apie 26 m (1 sieksnis – 1,78–1, 94 m)⁵⁸. 1677 m. balandžio sesijoje J. Andersonas pažadėjo duoti 70, J. Budrevičius – 20, Strebeika – 20, Haliburtonas – 10, Kuperis – 10, Pacevičius – 10 šulų⁵⁹. Neaišku, kurioms kapinėms aptverti jie turėjo būti skirti, kiek tvoros tai sudarė.

⁴⁸ LNMMB, f. 93–540, l. 115. Beje, biblioteka Senojoje bažnyčioje buvo laikoma kelerius metus – jau 1664 m. minima, kad iš bažnyčios yra išgabenta, žr. Kėdainiai, 1664 08 03. J. Božimovskis – B. Radvilai, LNMMB, f. 93–626, l. 1v.

⁴⁹ LNMMB, f. 93–540, l. 123v, 125.

⁵⁰ LNMMB, f. 93–540, l. 127v.

⁵¹ LNMMB, f. 93–540, l. 153v, 155, 156v–157.

⁵² LNMMB, f. 93–541, l. 10.

⁵³ LNMMB, f. 93–541, l. 11–11v.

⁵⁴ LNMMB, f. 93–541, l. 17v–18.

⁵⁵ LNMMB, f. 93–541, l. 18.

⁵⁶ LNMMB, f. 93–541, l. 18.

⁵⁷ LNMMB, f. 93–541, l. 20.

⁵⁸ LNMMB, f. 93–541, l. 36; LEBEDYTĖ, Ramūnė. *Buv. Kalvinių bažnyčia Kėdainiuose*. Istoriniai-meniniai tyrimai, p. 14.

⁵⁹ LNMMB, f. 93–541, p. 36.

Sprendžiant iš 1686 m. L. K. Radvilaitės komisarų rašto, Jonušavos kapinės taip ir liko neaptvertos. Laiške Žemaitijos superintendentui kun. Samueliui Bitneriui jie pažadėjo pasirūpinti, kad tvora būtų pastatyta. Rašte pažymėta, kad per jų teritoriją išvažinėti keliai, dėl ko kapinės yra profanuojamos⁶⁰. 1762 m. Žemaičių distrikto sinodas skyrė medienos Mažosios bažnyčios kapinių tvorai⁶¹.

Bažnyčia

Praradus Šv. Jurgio bažnyčią, miesto savininkai evangelikai reformatai pradėjo galvoti apie bažnyčios statybą miesto centre. Jau 1627 m. spalio 10 d. Kristupas II Radvila akcentavo, kad būsimoji evangelikų reformatų bažnyčia būtinai turi turėti rūsius, kuriuose galėtų būti laidojimo kriptos kūnams laidoti. Jai iš pradžių planuota pritaikyti ketinamo pirkti Tomo Šaflerio namo Didžiojoje rinkoje, kuri perstačius turėjo būti pastatyta bažnyčia, ir rūsius – jeigu jie tokie būtų. Statybas didikas norėjo atidėti kitiems metams, o galutinai dėl jos nutarti atvykęs į Kėdainius⁶².

Didiko pareigūnas Aleksandras Pšipkovskis šiuos nurodymus dėl bažnyčios statybos mini 1627 m. spalio 18 d. laiške kitam Radvilos pareigūnui Mikalojui Piuro⁶³. Tiek didikas, tiek tarnautojas, kaip minėta, rašė ne apie Jonušavos, o apie Didžiosios bažnyčios statybą. Tai rodo laiške minimas posakis – „dėl bažnyčios remonto“ (*koło restauracyjej zboru*). Būtent taip būdavo įvardijamas pirminis Didžiosios bažnyčios sumanymas, perstatant ją iš mūrnamio. Tik ja A. Pšipkovskis ir rūpinosi.

Jo 1628 m. kovo 27 d. Kėdainiuose laiške Kristupui II Radvilai rašoma, kad tik neseniai sužinojo apie didiko norą pastatyti šį objektą mieste. Jis teigia, kad dalyvaujant miesto vyresniesiems (t. y. magistratui, – A. R.), jau sutarė su mūriniu dėl bažnyčios statybos. Jis pažymėjo, kad tiek mūrnamio perstatymo į bažnyčią, tiek naujos bažnyčios statymo atveju statybos užtruktų daugiau kaip 2 m. Iki tol pamaldos patogiai galėtų vykti mūrnamyje ar mokykloje, galiausiai turgaus aikštėje (*w rynku*) galima pastatyti tam laikiną statinį (*szopę*). Pasak jo, „į dvarą į pamaldas eiti žmonėms būtų toli“. Pareigūnas pažymėjo, kad jeigu kunigaikštis apsispręs statyti naują bažnyčią, jo atvykimas

⁶⁰ „Aby zbór drugi pod zamkiem, który się wali, był restaurowany impedemus curam, aby to było in effectum, i żeby parkan stanął, jako najprędzej, aby cmentarz przez drogi przezeń poczynione nie był dalej profanowany”, Kėdainiai, 1686 04 08. L. K. Radvilaitės komisarai – Žemaitijos superintendentui Samueliui Bitneriui, *LNMMB*, f. 93–564, l. 1v.

⁶¹ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – *LMAVB*), f. 267–2944, l. 131.

⁶² Kaidanava. 1627 10 10. Kristupas II Radvila – Aleksandrui Pšipkovskui, *AGAD*, AR. Dz. IV, kop. 317, p. 1–2; KARVELIS, Deimantas. *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais*, p. 477.

⁶³ Kėdainiai. 1627 10 18. A. Pšipkovskis – M. Piuro, *AGAD*, AR. Dz. V, Nr. 12597, p. 7–8.

bus būtinas, nes reikės nurodyti jai vietą, taip pat kur turi būti presbiterija ir bokštas. A. Pšipkovskis rašo, kad yra padarytas „vaškinis bažnyčios modelis“⁶⁴.

Kristupas II Radvila paklausė mūrininko ir tarnautojo patarimų, todėl minties pastatyti bažnyčią rekonstruojant mūrnamį miesto centre atsisakė. Gal dėl to, kad pakeitė koncepciją ir nutarė pastatyti didelę katedrinę bažnyčią. O tai vis dėlto buvo nemažas finansinis iššūkis, kurį įveikti pavyko jau sūnui Jonušui II Radvilai. Minėtą T. Šaflerio mūrnamį 1631 m. nupirko Kristupas II Radvila, bet perdavė gimnazijai įrengti. Tai rodo, kad didikas apsisprendė dėl naujos bažnyčios statybos. 1647 m. gimnazijos pastatatas, sujungus jį su dar vienu namu, savo ruožtu buvo pradėtas perstatyti į rotušę. Jos statybos užbaigtos 1652–1654 m. (plačiau žr. tyrime apie palaidojimus Didžiojoje bažnyčioje ir jos kapinėse).

Iki Naujos bažnyčios pastatymo buvo pasirinktas savotiškos dvaro, tiksliau – kapinių bažnyčios variantas, nesibijant A. Pšipkovskio minėto „tolumo“ nuo miesto centro, kurio išties nebuvo. Matyt, tarnautojas paprasčiausiai „stūmė“ bažnyčios centre idėją – gal buvo sutaręs su namo ar sklypo savininku dėl jo nupirkimo už didesnę kainą ir pan. Tuo tarpu Jonušavos kapinių bažnyčios statybos idėją iškėlė ir ja rūpinosi pats Kėdainių seniūnas P. Kochlevskis⁶⁵. Taip jis, matyt, tikėjosi pasitarnauti ir savo visaip proteguojamiems vokiečiams. Daugelis jų buvo liuteronai, bet ir evangelikų reformatų konfesijos išpažinėjų tarp jų netrūko.

Vėliausiai 1628 m. lapkričio mėn., taigi dar nesant pastatytos naujos evangelikų reformatų bažnyčios, veikė Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios vyresniųjų institucija, vyko jos sesijos. Jose svarstyti lėšų varpinės statybai, varpo iškėlimo, pamokslininko apgyvendinimo ir kiti klausimai⁶⁶. Matyt, neatitiktinai Kristupas II Radvila 1628 m. lapkričio pabaigoje apsilankė Kėdainiuose⁶⁷. Tuomet su juo galėjo būti suderinti klausimai dėl bažnyčių statybos.

1628 m. gruodžio 17 d. seniūnas P. Kochlevskis Kristupui II Radvilai rašė apie „bažnyčią prie dvaro, kapinėse“ (*zbór pod dworem na cmintarzu*). Pasak jo, „iki vasaros bažnyčia galės būti pastatyta“ (*zbór pod dworem na cmintarzu może być na lato wystawiony*). Jis informavo, kad jau turi medienos, per žiemą lieps ją suvežti ir sukrauti, o pavasarį išmūrijus pamatus, paruoštą medieną bus galima „rišti“, t. y. statyti pastato konstrukciją (*na wiosnę podmurowawszy, drzewo gotowe zaraz wiązać*). Tačiau seniūnas susidūrė su amatininko, „kuri mokėtų prūsiškai dirbti“ (*któryby pruską robotę umiał*), trūkumu. Tokio nebuvo nei Kėdainiuose, nei Biržuose, nei aplink juos. Tikėjosi jį gauti iš Vilniaus

⁶⁴ „abrysem zborowym woskiem zlepił“, Kėdainiai. 1628 03 27. A. Pšipkovskis – Kristupui II Radvilai, ten pat, l. 19–21. Dėkoju už laiško nuorodą mgr. Jarosławui Zawadzkiui.

⁶⁵ JARCZYKOWA, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa...*, p. 115–116.

⁶⁶ LNMMB, f. 93–540, l. 1.

⁶⁷ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 3: Kėdainiai. Sudarė A. Tyla. Spaudai parengė D. Antanavičius, R. Firkovičius, R. Strazdūnaitė, A. Tyla, t. 5, p. 131, 176.

iki išvyks iš Kėdainių⁶⁸. 1640 m. restauruojant Biržų bažnyčią, su analogiška problema susidūrė vietos pareigūnai. Neturėdami tinkamo vietinio staliaus, tokio ieškojo net Silezijoje⁶⁹.

1628 m. gruodžio 26 d. laiške iš Kėdainių P. Kochlevskis didikui vėl rašė apie „laidojimo bažnyčią kapinėse“ (*o zborze na cmentarzu pogrzebnym*), teigė, kad ji yra labai reikalinga. Pasak jo, be laidojimo patalpos (*szopy pogrzebnej*) „blogai netgi valandą“. P. Kochlevskis akcentavo, kad Kėdainiuose apsigyvena daug vokiečių, jiems reikia pamokslininko ir vietos rinktis. Pasak jo, žmonės eis į jiems artimiausią bažnyčią, taigi nelabai norės per upę keltis. Jis teigė, kad kėdainiečiai nemėgsta eiti po bažnyčios su laidotuvių procesija į kapines⁷⁰. Turėti galvoje į katalikybę linkę asmenys, kuriuos norėta patraukti į evangelikų reformatų tikėjimą.

Taigi P. Kochlevskis akcentavo būtent laidojimo bažnyčios (kopyčios) svarbą, siejo jos pastatymą su tikinčiųjų pritraukimu. Jo teiginiai padeda atsakyti į klausimą, kokia turėjo būti pirminė Jonušavos evangelikų reformatų bažnyčios paskirtis, kaip atsitiko, kad viename mieste, nedidelėje bendruomenėje, atsirado dvi bažnyčios. Jonušavos bažnyčia iš pat pradžių buvo projektuojama kaip kapinių bažnyčia, kitaip tariant, didelė kopyčia. Ji nebuvo pastatyta kaip lietuvių ar lietuviška bažnyčia⁷¹.

Jos pirminė paskirtis buvo ne tautybės, o mirties atžvilgiu apibrėžta. Teiginys dėl jos „lietuviškumo“ prieštarautų ir bažnyčių statybos chronologijai. Pirmoji pastatyta apie 1629 m., o antroji – Didžioji bažnyčia – apie 1652 m. gegužę. Jeigu Jonušavos bažnyčia būtų buvusi „lietuviška“, kurgi iki 1652 m. būtų meldęsi ne lietuviai? Galiausiai ir Ingė Lukšaitė nurodo, kad dar 1638 m. buvo vienas bendras pastatas, t. y. bažnyčia. Teiginiai apie pamaldų lietuvių kalba vykimą Jonušavos bažnyčioje nuo 1652 m. ir teiginiai dėl jos vėlesnio „lietuviškumo“⁷² yra tikslesni. Tik reikia pažymėti, kad ir po 1652 m. bent jau pradžioje lietuviškos pamaldos vyko ir Didžiojoje bažnyčioje. Tačiau galima teigti, kad galiausiai pats gyvenimas praplėtė Jonušavos pirminę – laidotuvių bažnyčios, kitaip kopyčios, funkciją.

⁶⁸ 1628 12 17. P. Kochlevskis – Kristupui II Radvilai. AGAD, AR. Dz. V, Nr. 6956/I, p. 98; Boberski, Wojciech. „Projekt” zboru kalwińskiego w Słucku. Z warsztatu XVII–wiecznego cieśli, Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Red. Jerzy Lileyko. Lublin, 2000, p. 263; M Jarczykowa, *Korespondencja i literatura okolicznościowa...*, p. 116.

⁶⁹ KARVELIS, Deimantas. *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaiškystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais*, p. 474.

⁷⁰ Kėdainiai. 1628 12 26. P. Kochlevskis – Kristupui II Radvilai. AGAD, AR. Dz. V, Nr. 69561/I, p. 46; JARCZYKOWA, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa...*, p. 120. Autorė paskelbė laiško ištrauką su praleidimais. Vietoj „zborze“ perskaitė „zbocze“.

⁷¹ „Kėdainiuose buvo atskira bažnyčia lietuviams reformatams“, LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvių kalba reformaciniam judėjime XVII a.*, p. 19; „w wielkim odprawiało się nabożeństwo w języku polskim, w małym w języku litewskim“, ŁUKASZEWICZ, Józef. *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 2, p. 28.

⁷² LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvių kalba reformaciniam judėjime XVII a.* Vilnius, 1970, p. 20–24. Beje, J. Łukaszewicz irgi rėmėsi XVIII a. pr. dokumentu.

1629 m. vasario 27 d. Kristupo II Radvilos Orlioje rašytame laiške tarnautojui Adomui Modževskiui išreiškė norą, kad bažnyčia būtinai būtų pastatyta „šiais metais“⁷³. Neda tuotame, matyt, 1629 m. balandžio pradžioje rašytame laiške P. Kochlevskis Kristupui II Radvilai rašė, kad siuncia jam brėžinį „kapinių bažnyčios prūsisko mūro atvaizdą“, siūlė medieną jai atgabenti iš Rusios, informavo, kad užlaikė Kėdainiuose dailidę, nes kitas Radvilai dirbęs dailidė Povilas turįs daug darbo Zabluduve. Seniūnas liepė jam iki didikas atvyks remontuoti vytines⁷⁴.

Iš laiško matyti, kad bažnyčia dar nebuvo pastatyta. P. Kochlevskis tik vylėsi, kad ją pastačius atvykėlių skaičius dar labiau išaug⁷⁵. Taigi, Urszula Augustyniak klysta rašydamą, kad P. Kochlevskis 1629 m. balandžio 11 d. laiške teigė, kad kapinių vietoje jau pradėjo statyti mūrinę bažnyčią⁷⁶. Pareigūnas nebūtų drįšęs to daryti be didiko patvirtinimo. Kaip jau minėta, prieš tai jis pasiuntė „kapinių bažnyčios“, kitaip – koplyčios, brėžinį bei sutartį su amatininku⁷⁷. O 1629 m. balandžio 11 d. laiške P. Kochlevskis iš tiesų teigė, kad bažnyčia kapinėse pagal kunigaikščio sprendimą tuoj po švenčių su „Dievo pagalba“ bus pradėta statyti⁷⁸. Taigi, Jonušavos bažnyčia buvo pradėta statyti 1629 m. balandžio antroje pusėje, tuoj po Velykų. Tame pačiame 1629 m. balandžio 11 d. laiške P. Kochlevskis rašė, kad, atvykus dailidei Povilui ir mūrininkui, darbo jiems ras. Seniūnas pažymėjo, kad nepradės daryti bažnyčios pamatų iki neatvyks pats kunigaikštis, kadangi toks yra jo noras. Jame taip pat nurodė, kad dėl bažnyčios liturginių indų parašys Skrobovičiui⁷⁹.

⁷³ „Pewienem, że drzewo na zbór gotowe macie, które dobrzeby zczasu sprowadzić, na co, jeśli będziecie potrzebować koni, dajcie mi znać, a ja poszlę że dwa cugi, bo zgoła chciałbym koniecznie tego roku za Bożą pomocą zbór ten wystawić“, Orlia. 1629 02 27. Kristupas II Radvila – Modževskiui. AGAD, AR. Dz. IV, Nr. 318, p. 32–33.

⁷⁴ „wizerunek **na mrowanie pruskie zboru pogrzebnego** (išskirta mano, – A.R.) posyłam WKM i umowę z tym rzemieśnikiem; drzewo być może, ile jeśli WKM nadesłes z Rusi, jakoś pilno to potrzeba. Dłategom tego cieślę zadzierzał, iż nie barzo się Pawła spodziewam, bo mi powiedział, żeś WKM w Zabludowiu będąc naznaczył mu niemało robot. Wszakże niczem z nim nie konkludował. *Interim* nim się od WKM resolutia, na które czekać będę, wróci, tedy on się zabawi koło naprawy wicin“, Kėdainiai. 1629 04 06. P. Kochlevskis – Kristupui II Radvilai. AGAD, AR. Dz. V, Nr. 6956/I, p. 116. Reikia pažymėti, kad Wojciechas Boberskis suklydo, vietoj „pogrzebnego“ perskaitęs „potrzebne“, plg. BOBERSKI, Wojciech. „Projekt” zboru kalwińskiego w Słucku, p. 256. Tačiau tekste autorius bažnyčią teisingai vadina „kapinių bažnyčia“ (zbór cmentarny), ten pat, p. 255, 263; JARCZYKOWA, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa...*, p. 115–116.

⁷⁵ JARCZYKOWA, Mariola. *Namiestnik i burmistrzowie. Sprawowanie władzy w Kiejdanach w „pisanicach” Piotra Kochlewskiego*, p. 15.

⁷⁶ „rozpoczęcie budowy nowego zboru na cmentarzu“, AUGUSTYNYIAK, Urszula. *Dwór i klientela...*, p. 243, przypis 171.

⁷⁷ Kėdainiai. 1629 04 11. P. Kochlevskis – Kristupui II Radvilai. AGAD, AR. Dz. V, Nr. 6956/I, p. 116; JARCZYKOWA, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa...*, p. 116.

⁷⁸ „zbór *mori* resolutią WKM zaraz po święciech P(ana) Boga wzięwszy na pomoc zacznimy na cmentarzu budować“, Kėdainiai. 1629 04 11. P. Kochlevskis – Kristupui II Radvilai. AGAD, AR. Dz. V, Nr. 6956/I, p. 121.

⁷⁹ *Ten pat*, p. 121, 123.

Žinome, kad dailidė Povilas ir mūrininkas Jonas 1629–1630 m. tikrai buvo atvykę į Kėdainius⁸⁰. 1628 m. lapkričio 12 – 1629 m. birželio 21 d. išlaidų Kėdainiuose ataskaitoje P. Kochlevskis nurodė, kad mūrininkams sumokėjo 164 auks., o dailidei Povilui – 95 auks. Jis pažymėjo, kad ataskaitoje nebuvo surašytas atlygis kasėjams, plytininkams, taip pat pinigai už medžiagas – kalkes, plytas, akmenis, lentas ir geležį. P. Kochlevskis teigė, kad rado Kėdainiuose 8000 plytų, 12 statinių kalkių. Viskam buvo išleista 2000 auks. Ataskaitoje neatsispindėjo suma, kurią P. Kochlevskis gavo už prisiimtą A. Pšipkovskio skolą⁸¹. Tikėtina, kad šioje ataskaitoje galėjo būti „paslėpti“ ir Jonušavos bažnyčios pastatymo kaštai.

1629 m. birželio 22 d. ir vėlesniuose laiškuose P. Kochlevskis rašė jau ne apie Jonušavos, o Didžiosios bažnyčios statybą (plačiau žr. kitame straipsnyje). Jos darbai vyko jau 1629 m. birželį, nors dar nebuvo sutvarkyti sklypo, kuriame ji turėjo būti pastatyta, pirkimo klausimai!⁸²

Kada gi buvo užbaigta mažesnės, paprastesnės ir pigesnės fachverkinės Jonušavos bažnyčios statyba? Matyt, pagal P. Kochlevskio sumanymą tai buvo padaryta gan greitai, apie 1629 m. gegužę–birželį. Kai kurie išorės ir vidaus darbai dar galėjo užsitęsti. Pabaigus jos statybas ir faktiškai ilgam išsprendus laidotuvių bei laikinosios bažnyčios klausimą, tuoj pat buvo pradėta statyti Didžiąją bažnyčią. Jos statyba dėl įvairių priežasčių užsitęsė. Kaip jau minėta, dėl to Jonušavos bažnyčia įgijo neplanuotai didelės reikšmės, vietoj kapinių bažnyčios (koplyčios) daugiau kaip 20 m. buvusi vienintelė evangelikų reformatų bažnyčia Kėdainiuose.

Dar 1640 m. bažnyčios sesijos akte rašant apie pavogtus rinkliavos pinigus pažymėta, kad tai atsitiko ir dėl to, kad „bažnyčia bemaž lauke buvo pastatyta“ (že i zbór w polu prawie stał)⁸³. 1691 m. akte rašoma, kad bažnyčia yra „prie pat dvaro pastatyta“ (*przy samym dworze erigowanym*)⁸⁴. Kraštotyrininkas S. Tijūnaitis buvusią bažnyčią pagrįstai lokalizavo vakarinėje kapinių dalyje⁸⁵.

Jonušavos bažnyčia ir kapinės vienodai lokalizuotos H. Grinevičiaus ir J. Okso rekonstrukcinėse XVII a. Kėdainių miesto schemose. Sprendžiant iš XVII ir XVIII a. inventorių, kuriuose ji priskirta Dvaro gatvei, bažnyčia tikrai stovėjo pačioje vakarinėje sklypo dalyje⁸⁶. Kitu atveju ji būtų priskirta Didžiąjai gatvei.

⁸⁰ PALIUŠYTĖ, Aistė. Artyści i rzemieślnicy na dworze Krzysztofa II Radziwiłła (1585–1640). *Przegląd Historyczny*, 2000, t. 91, z. 2, p. 270.

⁸¹ AGAD, AR. Dz. V, Nr. 6956/I, p. 117–118.

⁸² Kėdainiai. 1629 06 22. P. Kochlevskis – Kristupui II Radvilai. AGAD, AR. Dz. V, Nr. 6956/I, p. 127–128.

⁸³ LNMMB, f. 93–540, l. 69.

⁸⁴ LNMMB, f. 93–541, l. 67v.

⁸⁵ Tijūnaitis, Stasys. *Kėdainiai savo vietovardžiuose*, p. 96.

⁸⁶ 1666 m. Kėdainių inventorių, *Vilniaus universiteto biblioteka* (toliau – VUB), f. 7-TrŽT, 1661–1683, l. 1026v, 1027; 1666 m. Kėdainių inventorių, VUB, f. 4, Nr. 16891, l. 8.

Bažnyčios būklė XVII a. 4-ajame dešimt. – XVIII a.

1631 m. medinė varpinė, kurioje buvo pakabinti du – didysis ir mažasis – varpai jau buvo remontuojama⁸⁷. Ji prie bažnyčios stovėjo atskirai. XVII a. 3–6-ajame dešimt. varpais kviečiant į pamaldas ar laidotuves, skambindavo špitolės vargšai. Jiems būdavo ir atskirai atlyginama. Už skambinimą laidojimo atveju giminaičiams pagal išgales reikėjo susimokėti. Pajamos tekdavo varpinės ir varpų remontui⁸⁸. Sprendžiant iš įrašų ant didžiojo varpo, kabojusio Didžiosios bažnyčios varpinėje XVIII a., jis turėjo būti perkeltas į ją iš kitos bažnyčios. Jame buvo užrašyta, kad varpo fundatorius buvo Biržų ir Dubingių kunigaikštis, Mozyriaus seniūnas Jurgis Radvila, o išlietas jis Vilniuje 1608 m. Merteno (Martyno) Hofmano⁸⁹. Tai negalėjo būti Šv. Jurgio bažnyčios varpas, nes fundatorius nebuvo susijęs nei su ja, nei su Kėdainiais. Į Kėdainius jis galėjo patekti po Jurgio Radvilos mirties ar dar vėliau. Žinome, kad 1757 m. varpas iš Jonušavos bažnyčios varpinės buvo iškeltas ir laikytas gimnazijoje. Jis vėliau turėjo būti perkeltas į Didžiąją bažnyčią, kuri buvo likusi tik su vienu varpu, nes didysis varpas suskilo ir turėjo būti perlietas. 1758 m. taip ir buvo nutarta⁹⁰.

1640 m. varpinės būklė jau buvo avarinė⁹¹. 1631 m. pabaigoje – gruodžio 24 d. bažnyčios sesijoje nutarta, kad sekmadieniais ir per didžiąsias šventes pasaulietis djakonas prie bažnyčios durų stovėtų ir rinktų aukas⁹². 1632–1633 m. buvo renkamos lėšos didžiajam ir mažajam varpams bei įvairioms jų detalėms, bažnyčios langams, liturginiams rakandams⁹³.

1664 m. J. Božimovskis rašė B. Radvilai, kad senoji bažnyčia gali visai sugriūti, o jos medinė varpinė labai pakrypusi⁹⁴. 1670 m. rugsėjo mėn. bažnyčios sesijoje buvo svarstytas L. K. Radvilaitės dvarų ekonomo St. Nezabitovskio nurodymas Kėdainių seniūnui restauruoti senąją bažnyčią, taip pat kolegiją⁹⁵. 1673 m. gegužės mėn. sesijoje nutarta kreiptis į ekonomus, kad jie pasirūpintų, jog senoji bažnyčia visiškai nesugriūtų, ar bent lieptų atvežti medienos kapinėms aptverti ir tvorai pataisyti⁹⁶.

1680 m. balandžio 24 d. Kėdainių seniūnas D. Kosciuška sudarė sutartį su kauniečiu mūrininku Jurgiu Kuberskiu dėl Jonušavos bažnyčios restauravimo ir sutvirtinimo (*na*

⁸⁷ LNMMB, f. 93–540, l. 29.

⁸⁸ LNMMB, f. 93–540, l. 57, 73, 73v, 165v; f. 93–541, l. 24, 67v.

⁸⁹ LNMMB, f. 93–585, l. 1. Apie liejiką žr.: BRENSZTEJN, Michał. *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach B. Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1924, p. 41; Žalėnas, Gintaras. Joniškio rajono varpai. *Žiemgala*, 2012, Nr. 1, p. 14.

⁹⁰ LMAVB, f. 267–2944, l. 124v, 126v.

⁹¹ LNMMB, f. 93–540, l. 69v, 73.

⁹² LNMMB, f. 93–540, l. 23.

⁹³ LNMMB, f. 93–540, l. 29, 29v–31.

⁹⁴ LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvių kalba*, p. 20; „stary zbór opada i ruiny bliski“, Kėdainiai, 1664 08 03. J. Božimovskis – B. Radvilai. LNMMB, f. 93–626, l. 1.

⁹⁵ LNMMB, f. 93–541, l. 20v.

⁹⁶ LNMMB, f. 93–541, l. 26.

restaurowanie i fundamentalne obwarowanie)⁹⁷. Šis unikalus dokumentas atskleidžia kai kurias tuomet suaižėjusios (*zbór teraz porysowany*) bažnyčios konstrukcijos ypatybes. Meistras išpareigojo po senaisiais bažnyčios pamatais išmūryti atramas, ant kurių turėjo išmūryti tvirtas frambūgas (*z fundamentu gruntownego ze spodu pod stary fundament dawszy mur wywieść z obudwuch stron warowne frambugi*), kad bažnyčia daugiau nebetrūkinėtų (žėby juž dalszym rysowaniom ten zbór niebył podległy). Jų turėjo būti padaryta tiek, kiek reikės, sienos turėjo būti visos atnaujintos (*mur wszytek słusznie odnowić*), po sijomis padaryti nauji karnizai (*gzymy*). Jie turėjo būti naujai sumūryti ir bokšte, kuris irgi turėjo būti tinkamai sutvarkytas.

Galima daryti išvadą, kad pamatai nestabiliame grunte pradėjo sėsti, dėl ko plonos bažnyčios sienos pradėjo skilinėti. Siekiant tai sustabdyti, buvo sugalvota išmūryti prie bažnyčios sienų vadinamąsias frambūgas (lenk. *frambuga, framuga*)⁹⁸, t. y. po pamatais pakišti savotiškas atramines pagalves (banketes), ant kurių išsikišimų planuota išmūryti aukščiau minėtas frambūgas, kitaip savotiškus kontraforsus, atramas. Na, o karnizai turėjo apsaugoti pastato sienas nuo tekančio vandens, kuris, nesant lietvamzdžių, nuo stogo tekėjo tiesiai žemyn.

Bažnyčios viduje turėjo būti išklotos naujos plytų grindys (*posadzkę*), senieji bokšto karnizai pakeisti naujais. Remontas turėjo būti atliktas už 600 auksinų. Iš statybinių medžiagų paminėti tik žvyras ir vanduo, kuriuos turėjo vežti keli darbininkai. Deja, dokumentas išliko nepasirašytas, taigi neaišku, ar buvo realizuotas. Kadangi vos po kelerių metų vėl žadama ją restauruoti, galima daryti išvadą, kad sutartis nebuvo pasirašyta ar įvykdyta. Bet iš šio rašto aiškiai matyti, kad bažnyčia buvo su mūriniais pamatais, jos viduje plytų ar plytelių grindys. Ji turėjo bokštą.

Neaišku, ar 1684 m. per gaisrą Kėdainiuose, kai sudegė gimnazijos pastatas, Jonušavos bažnyčia nukentėjo. Tačiau 1686 m. L. K. Radvilaitės komisarai pažadėjo stengtis, kad antroji bažnyčia prie pilies būtų restauruota⁹⁹.

1691 m. rugsėjo mėn. sesijoje nutarta, kad Senojoje bažnyčioje penktadieniais bus laikomos lietuviškos pamaldos. Jos varpinėje turėjo būti pakabintas iš Raseinių bažnyčios atgabentas varpas. Bažnyčios išorės ir vidaus remontas buvo atidėtas iki L. K. Radvilaitės komisarų atvykimo¹⁰⁰. Bažnyčia buvo suremontuota didikės lėšomis, tai buvo konstatuota 1694 m. rugpjūčio sesijoje. Joje nutarta, kad sekmadieniais bažnyčioje vyks lietuviškos pamaldos, o kad tai būtų „amžinai“, Lietuvos Vienetos sinodo turės prašyti Kėdainių seniūnas. Jis pažadėjo bažnyčioje pakabinti varpą¹⁰¹.

⁹⁷ VUB, f. 4, Nr. 17681.

⁹⁸ TOMKOWICZ, Stanisław. *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*. Lwów, 1922, p. 33–34.

⁹⁹ Kėdainiai, 1686 04 08. L. K. Radvilaitės komisarai – Žemaitijos superintendentui Samueliui Bitneriui, LNMMB, f. 93–564, l. 14v.

¹⁰⁰ LNMMB, f. 93–541, l. 67v.

¹⁰¹ LNMMB, f. 93–541, l. 70.

Žemaitijos distrikto senjoras S. Bitneris rašė apie prieš 1706 m. Velykas tūlo Milhauzo vadovaujamų kariškių įvykdytą Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčių „reviziją“, kurios metu Didžiojoje bažnyčioje buvę atidaryti rūšiai, juose buvę karstai (tarp jų ir kunigaikščių Radvilų). Ieškota kokių nors daiktų¹⁰². Tikėtina, kad buvo įsiveržta ir į Jonušavos bažnyčią.

1711 m. sesijose kalbama apie lėšas vietos bažnyčių remontui, planuojama prašyti paramos iš Karaliaučiaus¹⁰³. 1713 m. sesijoje tartasi dėl Senosios bažnyčios remonto¹⁰⁴. Buvo remontuojama ir vėliau, kaip minėta, fachverkiniam statiniui reikėjo nemažos priežiūros. 1729 ir 1730 m. Žemaičių distrikto sesijose rašoma, kad Jonušavos bažnyčia dėl didelio apleidimo daugelį metų stovėjo tuščia, tačiau distrikto senjoro rūpesčiu suremontuota, joje sekmadieniais vyksta lietuviškos pamaldos. Keltina nedrąši hipotezė, kad kitu metu pamaldos galėjo vykti ir vokiečių kalba. Juk Jonušavos kapinėse buvo laidojami ir aiškiai vokiškos kilmės evangelikai reformatai (žr. žemiau). Galbūt jie irgi buvo faktiniais šios mažytės bažnyčios klausytojai¹⁰⁵. Pvz., 1769 m. Žemaičių distrikto sesijoje buvo nutarta prašyti Lietuvos Vienetos sinodo, kad paskirtų į Kėdainius vokiškai galintį pamokslauti kunigą, kadangi yra apie 30 tikinčiųjų, kurie nemoka lenkiškai¹⁰⁶.

1731 m. distrikto sesijoje buvo akcentuota, kad rasti lietuviško pamokslininko šiai bažnyčiai nepavyksta. Siūloma Vienetos sinodui paieškoti lektoriaus, kuris sutiktų imtis šios funkcijos, kuris taip pat viešai ar privačiai pats mokytųsi ir kitus mokytų lietuvių kalbos, skatintų juos imtis šios veiklos, pažadant studijas užsienyje¹⁰⁷. 1732 m. pamaldos lietuvių kalba vyko, kadangi kunigas Samuelis Nerlichas buvo įpareigotas jas stebėti¹⁰⁸. 1746–1747 m. pamaldas lietuvių kalba vedė gimnazijos konrektorius Aleksandras Forsajus¹⁰⁹. Praėjus dviem dešimtmečiams, bažnyčia vėl buvo apleista, iš jos paimtas varpas. 1768 m. Žemaičių distrikto sinode pažymėta, kad „lietuviška“ bažnyčia yra apleista¹¹⁰.

Kaip matyti, XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a. Jonušavos bažnyčia pradėjo „specializuotis“ – tapo daugiau mažiau lietuviška. Čia vyko lietuviškos pamaldos, buvo sakomi lietuviški pamokslai. Tačiau joje galėjo būti sakomi ir vokiški pamokslai. Bažnyčia funkcionavo su ilgesnėmis ar mažesnėmis pertraukomis. Ji ne kartą buvo remontuojama, savotiškai „gaivinama“ ir vėl apleidžiama. 1785 m. minima, kad lietuviška bažnyčia visiškai ištuštėjo¹¹¹. Tačiau tai nereiškia, kad ji tuomet jau buvo sugriuvusi¹¹². Vis dėlto minėtoji data yra savotiška Jonušavos bažnyčios mirties data.

¹⁰² ŁUKASZEWICZ, Józef. *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*. Poznań, 1842, t. 1, p. 39.

¹⁰³ LNMMB, f. 93–541, l. 102, 102v.

¹⁰⁴ LNMMB, f. 93–541, l. 119v.

¹⁰⁵ LMAVB, f. 267–2944, l. 71v, 76v.

¹⁰⁶ LMAVB, f. 267–2944, l. 143v.

¹⁰⁷ LMAVB, f. 267–2944, l. 77v.

¹⁰⁸ LMAVB, f. 267–2944, l. 79v.

¹⁰⁹ LMAVB, f. 267–2944, l. 97, 99v.

¹¹⁰ LMAVB, f. 267–2944, l. 143.

¹¹¹ LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvių kalba*, p. 23.

¹¹² Taip teigia: ŠINKŪNAS, Petras. *Kėdainių miesto istorija. Krašto mokslui medžiaga*. Kaunas, 1928, p. 37.

Palaidojimai

Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios archyve XVII a. vid. buvusios seniausios metrikų knygos prasidėjo 1636 m. įrašais (žr. aukščiau), taigi krikštijama ir tuokiama neabejotinai buvo Jonušavos bažnyčioje, o laidojama joje ir kapinėse prie jos. Metrikų knygos bent iš dalies padeda nušviesti, kas buvo laidojami šiose kapinėse, kokios jos buvo, kaip saugomos. Kaip jau minėta, pirmieji palaidojimai užfiksuoti tik 1646 m., nors buvo pradėti daugiau kaip dešimtmečiu anksčiau. Deja, dėl šaltinių stokos apie juos beveik nieko negalima pasakyti.

Galima tik pastebėti, kad 1635–1637 m. už kapo mirusiam špitolės vargšui iškasi-
mą mokėta 25 gr.¹¹³ 1641 m. bažnyčios sesijoje pagrasinta nelaidoti su bažnytinėmis
išskilmėmis žmonių, kurie neklausė bažnytinės vyresnybės¹¹⁴. 1655 m. vasarį už dviejų
vargšų palaidojimą, matyt, Jonušavos kapinėse sumokėta 15 gr.¹¹⁵ 1656 m. už varpininko
palaidojimą irgi sumokėta 15 gr. Birželį vaikui palaidoti bajorui Srogevičiui (Srogiewi-
czowi) duota 1 auks. 15 gr. 1657 m. kovą vargšui palaidoti duota 1 auks. 1658 m. birželį
vieno varpininko laiotuvėms duota 2 auks. Liepą už karstą vienam asmeniui sumokėta
10 auks.¹¹⁶

Pirmasis metrikų knygoje nurodytas palaidotasis asmuo Jonušavos kapinėse – Jan
Gillaot, prie kurio 1646 m. balandžio 7 d. buvo palaidota prieš dvi dienas mirusi jo našlė
žmona Jadvyga Hendrisienė-Gilaotienė (Jadwiga Hendrysonna Gillaotowa)¹¹⁷. Velionės
kūnas buvo palaidotas priešais iki pusės užmūrytą bažnyčios prieangio langą (*przeciwko
oknu w połowicą zamurowanemu, które jest przy ganku kościelnym*).

1646 m. gegužės 3 d. miręs ir kitą dieną palaidotas Albrechtas Niulansas (Olbrycht
Nülans) atgulė prie savo pirmosios žmonos. Jo karstas buvo užkastas prie tvoros (*przy
płocie*), palei neįvardyto vokiečio namą. Taigi tuomet kapinės jau buvo aptvertos.

Ypač vertingas įrašas apie 1646 m. gegužės 25 d. mirusią ir po dviejų dienų palaidotą
daktaro Jokūbo Šmito (Jakoba Szmita) žmoną. Nors jos vardas nenurodytas, pažymėta,
kad ji buvo palaidota bažnyčioje prie LDK lauko etmono suolo (*przy ławce książęcia pana
hetmana polnego WKsL*), t. y. Jonušas II Radvilos¹¹⁸. Taigi, bažnyčioje buvo laidojami
įtakingesni evangelikai reformatai – už tokius palaidojimus, matyt, tekdavo susimokėti
ar gyvam esant būti dosniu bažnyčios rėmėju. Iš įrašo matyti, kad bažnyčioje buvo ir
Kėdainių savininkui skirta garbinga vieta. Iš kitų aktų žinome, kad bažnyčioje buvo
visi kiti elementai – Dievo stalas, katedra, kabojo sietynai. 1659 m. gruodžio bažnyčios

¹¹³ LNMMB, f. 93–540, l. 41v.

¹¹⁴ LNMMB, f. 93–540, l. 73v.

¹¹⁵ LNMMB, f. 93–540, l. 165.

¹¹⁶ LNMMB, f. 93–540, l. 165v.

¹¹⁷ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 79.

¹¹⁸ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 79.

sesijoje nutarta sietynus perkelti į Naująją bažnyčią¹¹⁹. 1665 m. kovo bažnyčios sesijoje buvo nutarta perkelti taip pat katedrą (sakyklą), grotas ir grindų plytas¹²⁰.

Labai vertingas 1647 m. įrašas apie balandžio 30 d. palaidotą burmistrą Abraomą Luceną – jis palaidotas Gerdvilų koplyčioje (*w kaplicy Gierdwiłów*)¹²¹. Ji turėjo būti kapinių teritorijoje ir atlikti šeimyninės kapavietės funkciją. Yra žinomas 1628–1640 m. min. kėdainietis burmistras, bažnyčios vyresnysis Petras Gerdvilas, dovanojęs bažnyčiai varpelį, kuris perlydžius buvo dovanotas mokyklai, kartu su žmona Kotryna aukojęs bažnyčiai. Po P. Gerdvilo mirties liko namas, žemė¹²². 1650 m. rugpjūčio 30 d. šioje bažnyčioje buvo palaidotas Kėdainių pamokslininkas, superintendentas Samuelis Tomaševskis (apie 1605–1650 m.) – tarp Dievo stalo ir katedros. Laidotuvėse dalyvavo pats kunigaikštis Jonušas II Radvila, dvariškiai, daugelis kunigų. Pamokslus sakė kunigai Samuelis Minvydas, Jonas Halezijus (Halesius) ir gimnazijos rektorius F. Starkijus (Starckius)¹²³. Iš akto apie 1650 m. lapkričio 20 d. kapinėse palaidotą jaunuolį Elijų Burnevičių sužinome, kad jose buvo palaidotas ir jo tėvas. Škotė Barbora Ogilbi-Ramzienė (Barbara Ogilbia Ramsea) 1651 m. gegužės 19 d. buvo palaidota kapinėse prie varpinės¹²⁴. 1652 m. sausio 16 d. bažnyčioje, netoli Dievo stalo, buvo palaidota burmistro Stepono Jaugelio-Telegos duktė Ona Miksevičienė (Hanna Miksievicia). 1653 m. balandžio 27 d. pačioje bažnyčioje (*In Templo Janopolitano ipso*) buvo palaidota ir Gertrūda Zigmuntavičienė (Gertrudis Zygmontovicia), matyt, burmistro Zigmuntavičiaus žmona. Laidotuvėse dalyvavo „daugelis bajorų ir miestiečių“ (*cuius humationi interferunt nobiles et plebeii multi*)¹²⁵.

Jonušavoje ir jau pastačius Naująją (Didžiąją) bažnyčią buvo kai kada laidojama. 1653 m. čia buvo palaidota chirurgo Mikalojaus Venclavovičiaus (Nicolai Wenclawowicz) žmona Eva Heidman (Eva Heidman). Ji buvo palaidota pačioje bažnyčioje, metrikų įrašė ją jau pavadinant Senąja bažnyčia (*in Templo veteri*)¹²⁶. 1663 m. gruodžio mėn. bažnyčios sesijoje minima, kad paaiškėjo, jog velionis [Martynas] Kaštela bažnyčiai, kurioje bus palaidotas, užrašė didelę pinigų sumą, todėl buvo nutarta apie tai išsiaiškinti ir kūną iškasus

¹¹⁹ LNMMB, f. 93–540, l. 143. Apie juos nerašoma: KAZLAUSKAS, Gintautas. Radvilų žirandoli. *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. Vilnius, 2016, t. 18, p. 111–119.

¹²⁰ LNMMB, f. 93–541, l. 10.

¹²¹ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 147, l. 79.

¹²² LNMMB, f. 93–540, l. 7v, 11, 11v, 49, 53v, 55v, 57, 59v, 71v, 77, 93v, 95, 111v, 115, 119v–120. Po vyro mirties našlei sekėsi nekaip, pvz., 1644 m. iš bažnyčios ji pasiskolino 150 auksinų, kurių nesugebėjo gražinti. Apie Gerdvilus (Girdvilus) taip pat žr.: LUKŠAITĖ, Ingė. Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1971, t. 1 (35), p. 119.

¹²³ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 79. Apie S. Tomaševskį žr. LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba*, p. 118.

¹²⁴ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 79. Ji 1649 m. ištekėjo už škoto Jokūbo Ramzos (Jacob Ramsay). Sutuoکتiniai susilaukė 1651 m. balandžio 19 d. Jokūbo vardu pakrikštyto pirmagimio sūnaus. LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 8v, 10, 79.

¹²⁵ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 7

¹²⁶ LNMMB, f. 93–541, p. 5.

(Jonušavos kapinėse? – A. R.) palaidoti jį Senojoje bažnyčioje¹²⁷. Neturint M. Kaštelos testamento ir dėl informacijos lakoniškumo sunku ją tinkamai interpretuoti. M. Kaštela buvo turtuolis vilnietis, pirklys ir žemvaldys, pvz., kelerius metus laikė Radvilų Naujamiestį. Jo našlė ištekėjo už kėdainiečio škoto Jurgio Beneto¹²⁸. Matyt, M. Kaštela galiausiai buvo palaidotas Jonušavos bažnyčioje.

1664 m. lapkričio mėn. bažnyčios sesijoje pažymėta, kad kapinėse prie Senosios bažnyčios „palaidota daug ištikimų Dievo šlovintojų“ (*wiele ciał wiernych chwalców Pańskich*)¹²⁹.

Visi aukščiau išdėstyti duomenys leidžia teigti, kad Jonušavoje, dvaro žemėje, netoli Radvilų rezidencijos įsteigtos kapinės ir bažnyčia jose buvo visavertės institucijos, kuriomis naudojosi Kėdainių valdos bei miesto evangelikai reformatai. Dideli pokyčiai įvyko pradėjus funkcionuoti Naujajai bažnyčiai. Lūžio metais tapo 1653–1655 m., kai palaipsniui į ją buvo perkelta daugelis pamaldų, o rūsiuose ir kapinėse pradėti laidoti patys evangelikai reformatai. 1669 m. balandžio mėn. bažnyčios sesijoje konstatuota, kad visi veržiasi pasilaidoti prie bažnyčios turgaus aikštėje kapinėse, nors už vietą mokėti nenori. Dėl šios ir kitų priežasčių netgi buvo nutarta kuriam laikui neleisti jose laidoti¹³⁰.

Atrodo, kad nuo XVII a. vid. Jonušavos kapinėse galėjo būti pradėti laidoti mažiau pasiturintys miestiečiai ir valstiečiai iš aplinkinių vietovių. Apie palaidojimus jose XVII a. antrojoje pusėje metrikų knygoje, deja, neužrašyta. Jie vėl prasideda tik XVII a. pab. 1694 m. šios bažnyčios kapinėse buvo palaidota Marijona Stanislovaite, pono [Henricho] Hunterio tarnaitė. Pamokslą sakė lietuvių pamokslininkas K. Gerdvilas¹³¹. 1695 m. gegužę pačioje Jonušavos bažnyčioje buvo palaidoti du stikliaus Juzefo Hermanovičiaus (Józef Hermanowicz) vaikai. Laidojant pirmąjį pamokslas buvo pasakytas lauke, o antrąjį – tik bažnyčioje. 1695 m. senosiose kapinėse (*na cmentarzu starym*) buvo palaidotas bažnyčios tarnas Samuelis Lachnickis (Samuel Lachnicki)¹³². Šie faktai savotiškai koresponduoja su keliomis informacijomis, kad Jonušavos bažnyčia dar veikė 1695 m.

1696 m. vasarį senosiose kapinėse buvo palaidota špitolėje gyvenusi Ketlevičienė (Kietlewiczowa). Bažnyčioje (matyt, Senojoje) pamokslą lietuviškai sakė (*kazał we zborze ... po litewsku*) kunigas K. Gerdvilas¹³³. 1698 m. ten pat buvo palaidota Elžbieta

¹²⁷ „Ponieważ *constat*, że godnej pamięci jmp [Marcin] Kasztela legował na zbór, w którym ciało jego ma leżeć, pewną sumę, postarać się na to o pewną wiadomość, a potym ciało jego dobyć z ziemi i po starym zborze złożyć“. *LNMMB*, f. 93–540, l. 163.

¹²⁸ RAGAUSKAS, Aivas. Tarp Kėdainių ir Tobago: škotai Benetai Naujamiestyje. XVII a. antroji. *Iš Panevėžio praeities. Šeimos portretas istorijos kontekste* [mokslių straipsnių rinkinys]. Panevėžys, 2019, p. 40.

¹²⁹ *LNMMB*, f. 93–541, l. 10.

¹³⁰ „wszyscy się gwałtem ciśną do cmyntarza przy zborze w rynku, a od miejsca dawać nie chcą“. *LNMMB*, f. 93–541, l. 19.

¹³¹ *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 81.

¹³² *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 82.

¹³³ *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 82. Apie jį taip pat žr.: LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba*, p. 119.

Grigonienė iš Biržų (Halszka Grygoniowa, ▲ 1698 04 30). Palydėjo velionę kun. Samuelius Audzejevičius¹³⁴.

1729 m. Žemaitijos distrikto sinodo sesijoje minima, kad ji buvo suremontuota, nartata, jog joje bus atnaujintos pamaldos, vykstančios lietuvių kalba. Tas pats tvirtinama 1730 m. sesijoje¹³⁵. Kapinių „gyvumo“ faktą paliudija ir palaidojimo jose 1729 m. spalį duomenys. Jose buvo palaidotas Didžiosios bažnyčios vargonininkas prūsas Friedrichas Reüssingas (Friedrich Reüssing natione Prussus, †1729 10 14, ▲ 10 16). Laidotuvių kalba buvo pasakyta gimnazijos pastate, kuriame velionis gyveno, o laidotuvių pamokslas – Senojoje bažnyčioje (*we zborze starym*). Tais pačiais metais šiose kapinėse buvo palaidotas šaltkalvis Konradas Mansas (Konrad Mans, †1729 12 10, ▲ 12 11)¹³⁶. 1731 m. jose „prie babinčiaus“ (*podle babinca*) buvo palaidotas varpininkas Baltramiejus Grybas (Bałtromiej Grybas, † 1731 04 16, ▲ 04 17) – neabejotinai lietuvis¹³⁷. Jis buvo senosios bažnyčios varpininkas, gyveno su žmona prie Jonušavos kapinių pasistatytame namelyje¹³⁸.

1731 m. Žemaičių distrikto sinode buvo iškeltas kompliktuotas Kėdainių bažnyčių naujųjų varpininkų suradimo klausimas mirus Grybui ir Motiejui, galvota ieškoti jų netgi Užnerio distrikte¹³⁹. 1733 m. balandį „kapinėse prie Senosios bažnyčios“ (*na cmentarzu przy zborze starym*) buvo palaidotas Aleksandras Naševskis (Aleksander Naszewski, † 1733 04 01, ▲ 04 02)¹⁴⁰. 1733 m. gegužę „kapinėse prie Senosios bažnyčios“ buvo palaidotas gimnazijos varpininkas Petras Savonas (Piotr Savon, † 1733 05 03, ▲ 05 04)¹⁴¹. Tų metų gegužę šiose kapinėse šalia tėvo buvo palaidotas B. Grybo jauniausias sūnus Jokūbas († 1733 05 09, ▲ 05 10).

Po daugiau kaip dešimtmečio metrikų knygoje užfiksuotas audėjo Dovydo Gilerio (Dawid Giller, ▲ 1746 04 01) palaidojimas Senojoje bažnyčioje. Įrašė jį pavadinta „Pilies bažnyčia“ (*we zborze zamkowym*)¹⁴². Taip ji bus įprastai vadinama tik nuo XVIII a. pab. – XIX a. pr. 1746 m. rugpjūčio 28 d. joje palaidotas Jurgio Ekmano (Jerzy Eckman) sūnus¹⁴³. 1748 m. gegužę „Pilies bažnyčioje arba Senojoje“ (*we zborze zamkowym alias starym*) palaidota senutė Marijona Kaminska (Mariana Kamińska, ▲ 1748 05 22). Įrašė nurodyta kiek tikslesnė vieta – „bažnyčios gale einant nuo lango“ (*po koniec zbora od okna idąc*)¹⁴⁴. 1748 m. birželį joje „priešais duris“ (*na przeciw drzwiom*) buvo palaidotas

¹³⁴ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 82v.

¹³⁵ Tai buvo pažymėta 1730 m. Lietuvos Vienetos sinode, LMAVB, f. 40–125, l. 228. LMAVB, RS, f. 267–2944, l. 71v, 76v.

¹³⁶ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 83.

¹³⁷ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 83v.

¹³⁸ LMAVB, f. 267–2944, l. 86v.

¹³⁹ LMAVB, f. 267–2944, l. 78.

¹⁴⁰ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 84.

¹⁴¹ *Ten pat.*

¹⁴² LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 85v.

¹⁴³ *Ten pat.*

¹⁴⁴ *Ten pat.*

šimtmetis Petras Papaitis (Piotr Papaytis, ▲ 1748 06 19)¹⁴⁵. 1751 m. šiose kapinėse palaidotas Nevėžyje pavasarį po ledu įkritęs ir po kurio laiko surastas Vilhelmas Ekmanas (Wilhelm Eckmann, ▲ 1751 04)¹⁴⁶.

Kaip matyti, kapinėse buvo laidojami ne tik lietuviai. Palaidotieji vokiečiai evangelikai reformatai, matyt, gyveno Jonušavoje. Bažnyčia dar funkcionavo, minimas jos langas ir prieangis – „bobinčius“, ji turėjo savo varpininką. 1769 m. vėl kreiptasi to paties, paminint senosios bažnyčios, kuri buvo apleista, ir pagrindinės bažnyčios stogo bei naujos varpinės neatidėliotinio remonto būtinybę¹⁴⁷.

Kaip ne kartą jau minėta, XVIII a. paskutiniame ketvirtyje ši laidotuvių erdvė savo socialinį prestižą jau buvo praradusi. Tai liudija ir 1779 m. kovo 15 d. palaidojimas Jonušavos kapinėse (*przy matym zboruku*). Įrašė pažymėta, kad mirusysis Jonas Labunskis (Jan Łabuński) jose buvo palaidotas dėl to, kad „nusižudė“ (*bo autocheirią popelnił*)¹⁴⁸.

Sudarant palaidojimų Jonušavos kapinėse iki XVIII a. pab. suvestinę išskyla įvairių problemų. Kaip jau ne kartą minėta, metrikų knygose užfiksuoti ne visi palaidojimai, be to, kartais iš įrašų neįmanoma nustatyti, kuriose kapinėse asmuo buvo palaidotas. Pvz., nenurodytos kelių palaidojimų 1776, 1778, 1780, 1781, 1782, 1785 m. vietos¹⁴⁹. Bent dalis jų galėjo būti palaidoti Jonušavos kapinėse. 1782 m. įrašuose irgi nenurodytos palaidojimo vietos: Jono Maršando (Jan Marchand) duktė Kristina (▲ 1782 03 20), bajoras Monkevičius (Monkiewicz, 1782 04 04) iš Monkiškių, Žemaičių distrikto senjoro Vilamovičiaus (Willamowicz) duktė Liudvika (Ludwika Willamowiczowna, †1782 07 11, ▲ 07 12)¹⁵⁰. 1785 m. įrašė apie katiliaus Reimano (Reiman) sūnaus Juzefo (▲ 1785 03 10) palaidojimą irgi nenurodyta, kur jis buvo palaidotas¹⁵¹. 1786 m. įrašė apie staliaus Fuchso (Fuchs) sūnaus Karolio (▲ 1786 12 17) palaidojimą nurodyta, kad jis palaidotas „prie mūsų bažnyčios“ (*przy zborze naszym*)¹⁵². Kokia bažnyčia turėta galvoje, neaišku.

XVIII a. pab. – XIX a. pr. visoje Europoje kapinės buvo iškeliamos iš miestų centrų, pradėta drausti laidoti bažnyčiose, jų rūsiuose, šventoriuose¹⁵³. Tas pats vyko ir Abiejų Tautų Respublikoje. Ypač rimtai tuo užsiimta Keturmečio seimo metu. Bet ne visuomet perkelti laidojimus į kitas kapines pavykdavo tuoj pat. Pvz., Gardine 1792 m. pab. nepaisyta draudimo laidoti katalikų bažnyčios kriptose¹⁵⁴.

¹⁴⁵ *Ten pat.*

¹⁴⁶ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 856v.

¹⁴⁷ 1769 06 11. Kėdainiai. Žemaitijos distrikto sinodas. LMAVB, f. 267–2944, l. 143.

¹⁴⁸ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 214.

¹⁴⁹ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 213v–214v, 215v, 217.

¹⁵⁰ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 215v.

¹⁵¹ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 217.

¹⁵² LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 217v.

¹⁵³ KIZIK, Edmund. Zakazy grzebania zmarłych w gdańskich kościołach i na cmentarzach przykościelnych w 1816 r. Początki zmian w kulturze funeralnej XIX wieku. *Nekropolie Pomorza*. Red. J. Borzyszkowski, Gdańsk, 2012, p. 245–263.

¹⁵⁴ GORDZIEJEW, Jerzy. *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*. Kraków, 2010, p. 183–187.

1 lentelė. Palaidojimai Jonušavos kapinėse 1646–1803 m.

Sudaryta pagal LVIA, f. 606, ap. 1, b. 144, l. 79–87; b. 146, l. 220v–221.

Metai	Skaičius (iš viso)
1646	4 (minimi dar 2 anksčiau palaidoti asmenys)
1647	2
1650	2
1651	1
1652	3
1653	2
1694	1
1695	3
1696	1
1698	1
1729	2
1731	1
1733	3
1746	1
1748	2
1751	1
1779	1
1799	1
1801	1
1802	2
1803	2

Kėdainiuose buvo elgiamasi panašiai. 1792 m. evangeliko reformato garboriaus Beineičio sūnelis Johanas Friderikas, išgyvenęs tik 6 dienas, pagal krikščioniškas apeigas buvo palaidotas kapuose už miesto „Varėnuose“, parodytuose miesto magistrato pagal krašto valdžios nurodymą¹⁵⁵.

Kur buvo tie Varėnai? Kraštotylininkas S. Tijūnaitis teigia, kad taip buvo vadinosi miesto ganyklos, buvusios kairėje Nevėžio upės pusėje. Tačiau kitose savo veikalo vietose jis mini jonušaviečių pasakojimus apie Varėnų mišką, Antrosios Jonušavos priekaimį Varėnus, tokio pat pavadinimo ganyklas, balas ir krūmus, taigi teritoriją dešinėje upės pusėje¹⁵⁶. Sprendžiant iš vėlesnių žinių, būtent šiuose Varėnuose prie Smilgos

¹⁵⁵ „pogrzebione na Werenach, mogiłach za miastem, pokazanych przez szlach(etny) magistrat kiejdański, stosownie do woli rządowej krajowej władzy“. LVIA, f. 606, ap. 1, b. 147, l. 219.

¹⁵⁶ TIJŪNAITIS, Stasys. *Kėdainiai savo vietovardžiuose*, p. 128–135, 152, 155.

upės – dešiniojo Nevėžio intako – pradžioje ir buvo skirta naujosioms evangelikų reformatų kapinėms. Šiuo metu Varėnai – vos kelių namų kaimas prie pat Kėdainių miesto, prie kurio prasideda Smilgos upės intakas Klamputis.

1795 m. LDK buvo uždrausta laidoti visų konfesijų bažnyčiose, miestų ir miestelių kapinėse, pradėta steigti nuo gyvenamųjų vietovių nutolusias viešas, papapines kapines. Pvz., Žemaitijos vyskupas tokius nurodymus paskelbė 1795 m. gegužės 13 d.¹⁵⁷, o Vilniaus – 1798 m. liepos 18 d.¹⁵⁸ Draudimai buvo pritaikyti ir Kėdainių evangelikų reformatų palaidojimams Didžiojoje bažnyčioje bei jos kapinėse. 1795 m. gruodžio 3 d. įrašė apie Jokūbo Minkerto (Jakub Minkert), Josvainių siuvėjo sūnaus, Dotnuvos šaltkalvio mokinio, mirtį Žemaičių distrikto superintendentas kunigas Jonas Dijakevičius specialiai „atminčiai“ pažymėjo, kad jis yra pirmasis, palaidotas naujosiose kapinėse, valdžios skirtose evangelikų reformatų tikėjimo asmenims, esančiose lauke prie Kropilų ribos važiuojant iš Kėdainių į Dotnuvą, kairėje kelio pusėje. Jos buvo nurodytos dvaro pareigūnų¹⁵⁹. 1796 m. balandžio 2 d. jose buvo palaidota Ona Marija Heimbacherienė (Anna Maria Heimbacherowa)¹⁶⁰.

Kur buvo Dotnuvos kelias ir Kropilai? Senasis Dotnuvos kelias iš Kėdainių į Dotnuvą ėjo kairiuoju Smilgos krantu. 1821 m. Kėdainių žemėlapyje už Smilgos yra pažymėtas Peterburgo pašto kelias. Šiuo metu buvusioje jo pradžioje šiaurės vakarinėje Kėdainių miesto dalyje yra Dotnuvos g., kurioje yra katalikiškos Šv. Juozapo parapijos kapinės (Dotnuvos g. 49). Jose yra 1845 m. pastatyta istorizmo su neogotikos elementais Čapskių koplyčia su rūsiu bei kolumbariumu¹⁶¹. S. Tijūnaitis mini Krapilų (Kropilų) kaimą ir palivarką, kuris irgi buvo kairėje Smilgos upės pusėje priešais Bartkūniškius ir tokio paties pavadinimo pievą¹⁶². Šiuo metu Kropilai – vos kelių sodybų kaimas 2 km į šiaurės vakarus nuo Kėdainių miesto, netoli dar labiau nuo miesto nutolusio Bartkūniškių kaimo, įsikūrusio dešinėje Smilgos pusėje.

Ar negalėjo būti evangelikams reformatams laidoti paskirtos būsimosios katalikiškos Dotnuvos g. kapinės, kaip tuometės viešosios miesto kapinės? Jos tuomet dar negalėjo būti šv. Juozapo parapijos kapinės. Pati parapija 1832 m. buvo panaikinta, o Šv. Juozapo bažnyčia tapo Josvainių parapijos filijine bažnyčia. Dar 1805 m. inventoriuje dvejose jos kapinės lokalizuojamos tik jos šventoriuje. 1843 m. inventoriuje rašoma, kad pritaikant

¹⁵⁷ GIRININKIENĖ, Vida. Vilniaus kapinės kultūriniai ir istoriniai aspektai. *Logos*, 2000, Nr. 22, p. 124–136; GIRININKIENĖ, Vida. *Vilniaus kapinės*. Vilnius, 2004; PRASCEVIČIŪTĖ, Laura; TRIMONIENĖ, Rita Regina. *Senosios Radviliškio rajono kaimų kapinės*, p. 20.

¹⁵⁸ ROSOŁOWSKI, Ignacy. O cmentarzach i grzebaniu zmarłych. III. *Dwutygodnik Dyecezalny*, 1913, Nr. 5, p. 59.

¹⁵⁹ „pogrzebiony jest pierwszy na nowym cmentarzu... dla zgromadzenia ewangelickiego reformowanego wyznania na polu przy granicy kropilskiej, idąc z Kiejdan do Datnowa, z lewej strony goścince“. *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 220v.

¹⁶⁰ *LVIA*, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 220v.

¹⁶¹ Kapinių koplyčia. Prieiga per internetą: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/bd0edd80-e097-4811-9dfa-4b51a75f1421>.

¹⁶² TIJŪNAITIS, Stasys. *Kėdainiai savo vietovardžiuose*.

pastatus kareivinėms jos buvo užverstos statybiniu laužu¹⁶³. Taigi kapinės faktiškai buvo uždarytos. Kur tuomet buvo laidojami dešinėje Nevėžio pusėje buvusių Kėdainių gyventojai katalikai? Tikėtina, kad tuomet naujosiomis kapinėmis ir tapo jau minėta teritorija prie Dotnuvos kelio, už Smilgos. Kaip žinoma, Šv. Jurgio bažnyčios parapijos kapinės veikė kairėje Nevėžio pusėje, Kauno g. Tikėtina, kad XIX a. jose buvo laidojami abiejų miesto dalių gyventojai.

Pagal lokalizaciją minėtosios naujosios evangelikų reformatų kapinės, atrodo, negalėjo būti būsimosios stačiatikių kapinės. 1821 m. Kėdainių plane, kuriame dar toliau prie Smilgos, jos dešiniajame krante, nurodytos, matyt, naujosios, apie 1785 m. praplėstos žydų kapinės, jos dar nepažymėtos. Jos, matyt, smarkiau išsiplėtė tik XIX a. 3–5-ajame dešimtyje. Šios kapinės yra pavaizduotos 1869 m. Jas šiame plane simbolizuoja stačiatikiški kryžiai. Jos pavaizduotos aukštėliau, prie Smilgos upelio. Kaip minėta, šioje vietoje dabar yra stačiatikių kapinės (0,6 ha dydžio). Kraštotyrininkas S. Tijūnaitis XX a. vid. vadino jas Rusų kapais prie Smilgos, teigė esant „nelabai senais“, nurodė, kad į ją veda Kapų (Pionierių) gatvė. Neatmestina ir galimybė, kad minėtos „naujosios“ evangelikų reformatų kapinės, kurios neilgai trukus buvo apleistos, iki šiol lieka neaptiktos.

1797 m. liepą Johana Nerlichaitė (Johana Nerlichowa, †1797 07 23, ▲ 07 24) buvo palaidota ne naujosiose kapinėse, o kapinėse prie Didžiosios bažnyčios (*na cmentarzu przy zborze Wielkim*)¹⁶⁴. 1800 m. vasario 5 d. mirusi 105 m. amžiaus sulaukusi, špitolėje gyvenusi našlė Fogelienė (Vogelowa) irgi buvo palaidota kapinėse prie Didžiosios bažnyčios¹⁶⁵. 1802 m. birželio 15 d. gimnazijos rektoriaus J. Molesono sūnus Adomas Jokūbas buvo palaidotas tose pačiose kapinėse „prie pamokslininkų vartelių po medžiu“ (*przy fortce kaznodz(iejskiej) pod drzewem*)¹⁶⁶. Tačiau, atrodo, tai buvo paskutinis palaidojimas jose.

Istorijos ratas savotiškai apsisuko ir toliau laidota ne naujosiose kapinėse prie Smilgos ir, aišku, ne Didžiojoje bažnyčioje ir jos kapinėse, o... senosiose evangelikų reformatų kapinėse Jonušavoje. Deja, bažnytėlė jau buvo sunykusi, todėl laidota tik kapinėse. 1799 m. jau minėtas kunigas Jonas Dijakevičius († 1799 01 01, ▲ 01 04) po laikino palaikų padėjimo miesto rūsyje Didžiojoje bažnyčioje galiausiai buvo palaidotas Jonušavoje – „kapinėse prie bažnytėlės“ (*na cmentarzu przy zorku*)¹⁶⁷. Tose pačiose kapinėse 1799 m. gegužę buvo palaidota ir Johana Polienė (Johana Pohlowa, ▲ 1799 05 17)¹⁶⁸. 1801 m. balandį jose palaidota rotmistrų Volanų iš Mantvidavos dukrelė Sofija (†1801 04 28)¹⁶⁹.

¹⁶³ SAMALAVIČIUS, Stasys. Buvusi šv. Juozapo bažnyčia ir varpinė Kėdainiuose. Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža, Vilnius, 1977. VRVA, f. 1019, b. 2573, t. 2, p. 6, 20; LEBEDYTĖ, Ramūnė. Vietinės reikšmės architektūros paminklas, buvusi Juozapo bažnyčia ir varpinė Kėdainiuose, Tarybų gt. 10. Meniniai tyrimai, Vilnius, 1978. VRVA, f. 1019, b. 2574, p. 11–12.

¹⁶⁴ *Ten pat.*

¹⁶⁵ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 221.

¹⁶⁶ *Ten pat.*

¹⁶⁷ *Ten pat.*

¹⁶⁸ *Ten pat.*

¹⁶⁹ *Ten pat.*

1799–1829 m. evangelikų reformatų bažnyčios metrikų knygų įrašuose dažna nuoroda, kad velionis palaidotas „kapinėse prie bažnytėlės“ (*na cmentarzu przy zborku*)¹⁷⁰. Pvz., jose (*przy zborku*) 1802 m. rugsėjo 19 d. be kunigo palaidota neteisėta (*illegitimi thori*) neįvardytos plytininkės (drukarzowej) dukrelė Marijona (Mariana)¹⁷¹. 1803 m. gegužę ten pat irgi be kunigo buvo palaidota plytininko Karolio Beneičio žmonos Beneitienės (ankstesniame įrašė ji neįvardyta) neteisėta duktė Ona¹⁷². 1821 m. birželio 14 d., 1826 m. gruodžio 1 d. ir 1828 m. gruodžio 21 d. įrašuose nurodyta „prie senosios bažnytėlės“ (*przy zborku starym*)¹⁷³.

Nėra jokių duomenų, kad XVIII a. pab. – XIX a. pr. kur nors dvaro žemėse, pvz., prie Smilgos upelio, būtų pastatyta kokia nors dar viena evangelikų reformatų bažnytėlė. Todėl daugelį kartų minima „bažnytėlė“ tenka tapatinti su jau daugelį kartų minėta Jonušavos evangelikų reformatų kapinių bažnyčia (koplyčia). Kartais netgi nurodyta, kad velionis buvo palaidotas kapinėse „prie lietuviškos bažnyčios“ ar „prie buvusios lietuviškos bažnyčios“. Štai 1808 m. rugsėjį stalius Johanas Bergmanas (Johan Bergman, †1808 09 25, ▲ 09 27) dukters prašymu liuteronų ir evangelikų reformatų kunigų buvo palaidotas „kapinėse prie lietuviškos bažnyčios“ (*na cmentarzu przy kościele litewskim*)¹⁷⁴. Analogiškai įvardytas 1819 m. sausio mėn. palaidojimas¹⁷⁵. Du 1820 m. birželio ir 1821 m. birželio mėn. palaidojimai lokalizuoti „kapinėse prie senosios bažnytėlės“ (*na cmentarzu przy zborku starym*)¹⁷⁶. 1823 m. balandžio 20 d. įrašė kunigas Rapolas Daunoras pažymi, kad asmuo „palaidotas kapinėse, kur seniau buvo lietuviška bažnyčia“ (*na cmentarzu, gdzie był dawniej kościół litewski*). 1828 m. sausio 7 d. ir gruodžio 3 d. įrašuose, padarytuose kunigo J. Molesono, irgi pažymėta: „Kapinėse prie buvusios lietuviškos bažnyčios“ (*na cmentarzu przy kościele byłym litewskim*)¹⁷⁷.

Tačiau viename 1802 m. liepos 15 d. įrašė, 1830–1845 m. metrikų knygoje palaidojimai lokalizuojami jau „pilies kapinėse“ (*na cmentarzu zamkowym*)¹⁷⁸. Kokios tai kapinės? Vėlgi galima teigti, kad tai buvo tos pačios Jonušavos evangelikų reformatų kapinės, tik skirtingai vadinamos. 1802 m. liepos 15 d. jose buvo palaidotas bajorų Volanų sūnus

¹⁷⁰ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 220v–227v.

¹⁷¹ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 221. Anoniminio šio straipsnio recenzento nuomone, toks vertimas yra klaidingas. Pasak jo, „minima *drukarzowa*, t. y. spaustuvininko, o ne plytininko, kaip rašo autorius, žmona“. Deja, šiuo atveju būtent „plytininko“, o ne spaustuvininko žmona straipsnyje minima velionė ir buvo. Su „spaustuve“ ir jos vediniais šis žodis yra susijęs tik pirmąja, visiems žinoma reikšme. Kėdainiuose ar jos apylinkėse spaustuvių tuomet nebuvo. K. Beneitis kaip plytininkas minimas ir įvairiuose dokumentuose. Pažymėtina, kad kartais terminu „drukarz“ dar vadinamas specifinės medienos gamintojas. Taigi diskusijų dėl šio žodžio vertimo daugiau neturėtų kilti.

¹⁷² LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 221. Pats garborius ir plytinės savininkas K. Beneitis (1807 05 17, 05 18) jo prašymu liuteronų kunigo buvo palaidotas liuteronų kapinėse. LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 221.

¹⁷³ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 225v, 226, 226v.

¹⁷⁴ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 222v.

¹⁷⁵ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 225.

¹⁷⁶ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 225v.

¹⁷⁷ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 226v.

¹⁷⁸ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 227–227v; b. 147, l. 72–73, 221; b. 148, l. 90v–92.

Steponas (1802 07 15)¹⁷⁹. Aukščiau minėta, kad 1801 m. balandį jų duktė buvo palaidota „kapinėse prie bažnytelės“. Sunku įsivaizduoti, kad brolis ir sesuo būtų palaidoti skirtingose kapinėse.

Vadinasi, nors senoji bažnytelė XIX a. pirmajame ketvirtyje buvo apleista, joje nevyko pamaldos, ji dar nebuvo visiškai išnykusi. Pagal ją ar jos griuvenas kapinėse dar buvo orientuojamasi. Vis dėlto 1818 m. Kėdainių valdos inventoriuje aiškiai rašoma, kad mieste yra viena evangelikų reformatų bažnyčia¹⁸⁰. O „pilies kapinėmis“ Jonušavos evangelikų reformatų kapinės galėjo būti vadinamos ir dėl to, kad veikė buvusioje dvaro žemėje, netoli buvusių rūmų, kitaip – „pilies“. Be to, „pilimi“ galėjo būti vadinami ne tik buvę Radvilų rūmų griuvėsiai, bet ir su jais besiribojusi aplinkinė teritorija. Viename 1832 m. sausio įrašė aiškiai nurodyta: „Pilies kapinėse arba prie bažnytelės“ (*na cmentarzu zamkowym czyli przy zboroku*)¹⁸¹. Taigi jos buvo aiškiai tapatinamos pačių amžininkų. 1845 m. įrašas „na mogile zamkowej“ irgi nurodo į tas pačias kapines.

Taigi, akivaizdu, kad evangelikai reformatai vėl pradėti laidoti Jonušavos kapinėse. Jos negalėjo būti didesnis kliuvinys, kadangi buvo įsikūrusios kiek atokiau nuo miesto centro, o sklypas teisiškai priklausė (ir priklauso?) evangelikų reformatų bendruomenei. Labai sumažėjus tikinčiųjų skaičiui, kapinėse per metus vidutiniškai buvo palaidojami vos keli asmenys. Panašiai toliau buvo laidojama ir netoli buvusiose kitose – evangelikų liuteronų kapinėse Jonušavoje¹⁸².

Svarbu pažymėti, kad, priešingai nei kai kuriose kitose vietovėse, šių dviejų konfesijų kapinės Kėdainiuose nebuvo sujungtos.

2 lentelė. Palaidojimai evangelikų reformatų kapinėse Jonušavoje 1804–1864 m.

Sudaryta pagal LVIA, f. 606, ap. 1, b. 147, l. 72–73; b. 148, l. 90v–92v; b. 149, l. 57v–61.

Metai	Skaičius
1804	1
1805	4
1806	2
1807	12
1808	6
1809	5
1810	2
1811	6
1812	3

¹⁷⁹ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 146, l. 221.

¹⁸⁰ AGAD, AR. Dz. XXV, Nr. 1667, l. 1v.

¹⁸¹ LVIA, f. 606, ap. 1, b. 147, l. 72.

¹⁸² GRINEVIČIUS, Henrikas. *Memorialiniai paminklai Kėdainiuose*; GRINEVIČIUS, Henrikas. „Vokiečių“ kapinių likimas; GRINEVIČIUS, Henrikas. *Evangelikų kapinių likimas*.

2 lentelės tęsinys

Metai	Skaicius
1813	3
1814	1
1815	3
1816	2
1817	1
1818	3
1819	4
1820	1
1821	1
1822	1
1823	3
1824	–
1825	1
1826	1
1827	3
1828	3
1829	1
1830	2
1831	7 (pastaba: siautė choleros epidemija)
1832	2
1833	1
1834	2
1835	1
1836	3
1837	4
1838	5
1839	4
1840	3
1841	1
1842	3
1843	1
1844	3
1845	2
1846	3
1847	2
1848	7

2 lentelės tęsinys

Metai	Skaičius
1849	3
1850–1851	2
1853	3
1855	2
1856	3
1857–1858	2
1859	1
1860	3
1861–1863	2
1864	4

Pavienių palaidojimų šiose kapinėse pasitaikė ir XX a. pirmojoje pusėje. Pvz., jose 1929 m. buvo palaidotas Jonas Plepys (žr. žemiau), Biržų klebono Fridricho Barnelio (jaunesniojo) į paskutinę kelionę palydėtas 1936 m. gegužę miręs buvęs dotnuviškis gydytojas Jokūbas Plepys (1867–1936 05 03, ▲ 05 06)¹⁸³, tragiškais 1940 m. – Mykolas Mekas (žr. žemiau).

Antkapiniai paminklai

Evangelikų reformatų laidojimo paminklai paprastai būdavo kuklesni nei katalikų ar liuteronų. Žinoma, daug priklausė nuo mirusiojo socialinės padėties bei jo giminaičių finansinių galimybių. Jau minėta, kad XVII a. pirmojoje pusėje Jonušavoje buvo Girdvilų koplyčia. Deja, apie jos išvaizdą nieko nežinome. Tikėtina, kad buvo medinė. Neiškilo duomenų ir apie palaidojimų išvaizdą pačioje Jonušavos bažnyčioje. Žymesnių pasauliečių ir dvasininkų palaidojimai paprastai būdavo pažymimi bent jau kukliomis antkapinėmis (akmeninėmis ar geležinėmis) plokštėmis su trumpomis epitafijomis. Jos dažniausiai būdavo statomos horizontaliai, virš palaidojimų. Neaišku, ar bažnyčioje buvo kabinamos bajoriško kilmės mirusiųjų vėliavos su herbais – šie laidojimo paminklai buvo būdingi visoms krikščioniškoms konfesijoms. Taip pat neiškilo duomenų apie laidotuvių portretus ir kt. Matyt, daugelis laidojimo paminklų Jonušavos bažnyčioje ir jos kapinėse sunyko palaipsniui. Galbūt sugriuvus bažnyčiai, kai kurie antkapiniai artefaktai XVIII a. pab. – XIX a. pr. galėjo būti perkelti į Didžiąją bažnyčią. Taip manyti leidžia duomenys apie varpų ir kitų infrastruktūros dalykų perkėlimą, vykusį dar anksčiau.

¹⁸³ Jo tėvas buvo Jonas Plepys, motina Barbora. Našlė Olga Petkevičaitė 1926–1939 m. dirbo Dotnuvos vaistinės provizoriaus padėjėja. LVIA, f. 1926, ap. 1, b. 1, l. 1a, 9; Ryto Tamašausko 2020 04 27 informacija.

XX a. pradžioje Jonušavos kapinėse dar stovėjo kunigo Tito Romano Kurnatausko (Tytus Kurnatowski, 1800–1844)¹⁸⁴, dviejų Gruževskių šeimos astovų – Vaclovo Gruževskio (1854–1859) ir Zigmunto Gruževskio (1812–1886) antkapiai. Z. Gruževskio antkapyje buvo išraižyta Šv. Rašto Dovydo psalmės (XXIII.1) eilutė: „Viešpats yra mano Ganytojas, – man nieko netrūksta“ (*Pan jest pasterzem moim, na niczem mi nie zejdzie*). Žinome ir tėvo bei sūnaus Marševskių paminklo užrašus: „Tu spoczywają zwłoki ś.p. ojca Józefa ur. 1807 r. zm. 1877 r. i syna Adolfa ur. 1846 zm. 1869 Marszewskich“¹⁸⁵.

Kapines Jonušavoje XX a. vid. trumpai paminėjo kraštotyrininkas S. Tijūnaitis. Jis rašė: „Prie Didžiosios, buvusios Pilies gatvės, priešais cerkvės sodybą, aukštame šlaito krante stūkso kalvinių kapai dešimties arų plotu. Kapuose ošia keliolika medžių, tarp jų viena stora liepa ir juoduoja akmeniniai antkapiai: tėvo Juozo 1807–1877 ir sūnaus Adolfo 1846–1869 Marševskių, Jono Plepio 1846–1929, [...], Karolio Nerecko † 1860 [čia suklysta, turi būti Nerlichio, – A.R.] ir Mykolo Meko 1871–1940. Iš dviejų šonų kapus supa sienomis prisišliję namai, iš trečiojo – Didžioji gatvė, iš ketvirtojo – Vyšnių gatvės sklypai.“¹⁸⁶

Jau analizuotoje 1938 m. Gedimino g. buvusio mūrinio namo, kuriame veikė kiaušinių supirkimo punktas, nuotraukoje (žr. aukščiau) prie pat rytinės namo sienos matyti geležinio kryžiaus fragmentas. O svarbiausia, skaitmeniškai apdorojus nuotrauką, kairėje dalyje išryškėja įspūdingo baltos spalvos antkapinio paminklo siluetas¹⁸⁷ (žr. žemiau). Matyt, tai vienas iš tuomet dar stovėjusių antkapinių paminklų, galbūt Gruževskių.

Kaip matyti, S. Tijūnaičiui rašant tekstą Gruževskių antkapių kapinėse jau nebebuvo, o prisidėjo XX a. 3–4-ojo dešimt. mirusių J. Plepio ir M. Meko antkapiai. Užfiksuotas ir XX a. pradžioje kažkaip nepastebėtas K. Nerlichio antkapis. Deja, skirtingai nei evangelikų liuteronų bažnyčių antkapių atveju, minėtų epitafijų S. Tijūnaitis nenurašė. Taip pat ir nenufotografavo.

¹⁸⁴ Žemaitijos distrikto vicesuperintendentas, Kėdainių gimnazijos mokytojas T. R. Kurnatauskas, († 1844 10 08, ▲ 10 13, palaidotas *na cmentarzu zamkowym*). Šalia tėvo buvo palaidota ir jo duktė Konstancija († 1845 11 08, ▲ 11 18, dėl auglio, 8 mėn. amžiaus. *LVI*A, f. 606, ap. 1, b. 148, l. 92–92v. Apie jį plačiau: MISIUS, Kazys. *Kražių mokykla ir gimnazija 1773–1844 metais*. Vilnius, 2015, p. 215; CHERNER, Ewa. *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Duchowieństwo Jednoty Litewskiej i Jednoty Wileńskiej 1815–1939*, p. 215–217. Autorė nurodo, kad palaidotas „na cmentarzu zamkowym“, tačiau nepaiškina, kokios tai kapinės.

¹⁸⁵ TIJŪNAITIS, Stasys. *Kėdainiai savo vietovardžiuose*. Apie J. Marševskį, buvusį evangelikų reformatų djakoną ir kėdainietį mokytoją, plačiau žr. CHERNER, Ewa. *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Duchowieństwo Jednoty Litewskiej i Jednoty Wileńskiej 1815–1939*, p. 251–253. Jo žmona buvo evangelikė liuteronė, turėjo penkis vaikus. Vienas iš jų – sūnus Adolfas Bogumilas (1846–1869). Antkapyje nepaminėti keli kiti mažamečiai vaikai, mirę ir palaidoti Kėdainiuose, neabejotinai, šalia. Deja, E. Cherner tenurodė, kad J. Marševskis palaidotas „na miejscowym cmentarzu“.

¹⁸⁶ TIJŪNAITIS, Stasys. *Kėdainiai savo vietovardžiuose*, p. 95. Kitoje rankraščio vietoje J. Marševskio ir A. Marševskio antkapius autorius priskiria liuteronų kapinėms: *Jozef Maroszawski 1807–1877, Adolf Maroszawski 1846–1869* (lenkų kalba), ten pat, p. 91.

¹⁸⁷ *Kėdainių šimtmetis fotografijose. 1918–2018*, p. 49. Už nuotraukos nurodymą ir pasiūlytą interpretaciją dėkoju archeologui Algirdui Juknevičiui ir istorikui V. Baniui.

3 il. *Evangelikų reformatų kunigo, lietuvių raštijos veikėjo Karolio Nerlichio (Karol Nerlich, 1808–1860) antkapinis paminklas buvusiose Kėdainių evangelikų liuteronų kapinėse. H. Grinevičius, Memorialiniai paminklai Kėdainiuose. Muziejai ir paminklai, Vilnius, 1963, p. 67. XX a. 6–7-ojo deš. nuotrauka.*

Kada šios kapinės oficialiai buvo uždarytos (jeigu toks teisės aktas apskritai buvo), neaišku. 1962 m. Kėdainių miesto generalinio plano esamos padėties analizėje, kurią parengė architektai Kazimieras Šešelgis ir V. Miliūkštis, pabandyta apibrėžti buvusių kapinių teritoriją ir netgi senosios bažnyčios kontūrą. Jų tikslumas kelia abejonių. Bent jau bažnyčios kontūras tikrai yra išgalvotas.

Po II pasaulinio karo sovietmečiu statant Kėdainių vykdomojo ir partijos komitetų rūmus (pastatyti 1977 m.) bei garažus (pastatyti 1980 m.) buvo sunaikinti ir paskutiniai kapinių likučiai. Atrodo, kad daugelis antkapių jau buvo sunykę dar iki to. Pasak V. Berlėtaitės, „kalvinų kapai galėjo būti, kur savivaldybės garažai... kieme rado kaulų. Bet niekas tada dėmesio nekreipė“¹⁸⁸. Tik Kėdainių gimnazijos absolvento ir mokytojo,

¹⁸⁸ Violetos Berlėtaitės prisiminimai. 2020 04 09. R. Tamašausko informacija.

4 il. Išdidintas fragmentas (V. Banys). Mūrinis namas Gedimino g. (Kėdainių pieninės kiaušinių supirkimo punktas). 1938 m. Kėdainių šimtmetis fotografijose. 1918–2018, p. 49.

kunigo ir lietuvių raštijos veikėjo Karolio Nerlichio (1808–1860)¹⁸⁹ antkapis 1965 m. buvo perkeltas į evangelikų liuteronų kapines. Pasak kraštotyrininko H. Grinevičiaus, pačių palaikų perlaidoti nebuvo leista¹⁹⁰.

Apie 1989 m. paveldosaugininkės Violetos Berlėtaitės iniciatyva buvusioje kapinių vietoje buvo pastatytas paminklas (aut. Pranas Žlabeckas) evangelikų reformatų dvasininkams Adomui Rasijui (apie 1575–1627/1628) ir Samueliui Tamošauskui (apie 1605–1650). Lauko granito akmuo jam atgabentas iš Plinkaigalio¹⁹¹.

Buvusios paveldosaugininkės Violetos Berlėtaitės teigimu, neveikiančios kalvinų kapinės į saugotinų kultūros paveldo objektų sąrašą nebuvo įtrauktos, nes „nebūta jokių dokumentų, o Vilnius be jų – nė žingsnio“¹⁹². Į kultūros vertybių registrą senųjų kapinių vieta buvo įtraukta tik 2016 m.¹⁹³

Išvados

Evangelikai reformatai Kėdainiuose buvo laidojami keliose vietose. Apie XVI a. vidurį – XVII a. 3-iąją dešimt. tai buvo daroma buvusios katalikiškos Šv. Jurgio bažnyčios kapinėse, kairėje Nevėžio upės pusėje. XVII a. 3-iojo dešimt. pabaigoje – XX a. vid. buvo laidojama naujai įsteigtose evangelikų reformatų kapinėse Jonušavoje ir jose pastatytoje kapinių bažnyčioje (koplyčioje) netoli dvaro. Nuo XVII a. 6-ojo dešimt. iki pat XVIII a. pab. svarbiausia laidojimo vieta buvo evangelikų reformatų Didžioji evangelikų reformatų bažnyčia ir kapinės prie jos miesto centre. Uždraudus laidojimus mieste, nepaisant valdžios nurodymų XVIII a. pab. pradėti laidoti evangelikus reformatus naujose kapinėse už miesto, negausūs palaidojimai savotiškai sugrįžo į seniausias atskiras Jonušavos evangelikų reformatų kapines.

Jonušavos kapinės buvo įsteigtos 1627 m. pabaigoje – 1628 m. pradžioje. Nuo profanavimo, kaip ir kitų konfesijų atveju, jos buvo saugomos aptveriant medine tvora. Būta projektų apsaugoti jas pylimu, tačiau jo atsisakyta. Būta laikotarpių, kada dėl lėšų stygiaus nebuvo jokio apsaugos, o kapinės buvo profanuojamos per jas išvažinėjant kelius. Kapinės lokalizuojamos arti Radvilų dvaro, kairėje į Jonušavą kylančios Didžiosios g. pusėje. XX a. vid. jų teritorija užėmė 10 arų plotą. XVII a. 5-ajame dešimt. jose buvo Gerdvilų koplyčia.

¹⁸⁹ CHERNER, Ewa. *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Duchowieństwo Jednoty Litewskiej i Jednoty Wileńskiej 1815–1939*, p. 293–295.

¹⁹⁰ GRINEVIČIUS, Henrikas. „Vokiečių“ kapinių likimas, p. 2.

¹⁹¹ Deja, paminklas skirtas tik dviem iškiliems evangelikų reformatų dvasininkams. Paminkliniame užrašė nurodytas evangelikų reformatų bažnyčios buvimo šioje vietoje faktas, tačiau kapinės nepaminėtos. Ar apie 1627/1628 m. miręs A. Rasijus buvo palaidotas šiose kapinėse, neaišku.

¹⁹² V. Berlėtaitės prisiminimai. 2020 04 09. R. Tamošausko informacija.

¹⁹³ Kėdainių evangelikų reformatų senųjų kapinių vieta. Prieiga per internetą: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/B97ADDE9-DBCB-4F92-9307-C8E816757D05/true>.

Jonušavos kapinių bažnyčia buvo pastatyta 1629 m. vakarinėje kapinių dalyje, prie būsimosios Dvaro g. Ji turėjo atlikti specifinę – nedidelės kapinių bažnyčios (koplyčios) funkciją, o Didžioji – būti daugiafunkcinis kulto objektas. Jos statyboms užsitęsęs iki 1652 m., Jonušavos bažnyčia irgi tapo visaverčiu kulto objektu. Taip galima paaiškinti dviejų bažnyčių vienoje nedidelėje bendruomenėje pastatymą. Jonušavos bažnyčia nebuvo „uždaryta“ ir vėliau. Joje taip pat buvo ir laidojama. Tyrimo duomenys leidžia diskutuoti su teiginiu, kad ji iš pat pradžių buvo „lietuviška“. Tokia ji tapo tik XVIII a. Su pertraukomis Jonušavos bažnyčia funkcionavo iki pat 1785 m. Įvairiuose XIX a. pirmosios pusės metrikų knygų įrašuose ji vadinama „buvusia lietuviška“ bažnyčia, pagal ją nurodoma palaidojimų vieta.

Jonušavos bažnyčioje ir kapinėse XVII a. 3-iojo dešimt. pab. – XX a. vid. buvo laidojami įvairios tautinės tapatybės evangelikai reformatai – škotų, vokiečių, lietuvių ir kt. kilmės asmenys. Fragmentiškai išlikusiais metrikų knygų įrašų duomenimis, XVII a. pab. – XIX a. vid. jose kasmet buvo palaidojami vos 2–3 asmenys. Iš jose buvusių antkapinių paminklų – XX a. rašytiniuose ir ikonografiniuose šaltiniuose fiksuojami keli tokie. Fiziškai išliko tik vienas – evangelikų reformatų dvasininko Karolio Nerlichio (1808–1860) memorialinis paminklas, 1965 m. perkeltas į evangelikų liuteronų kapines.

Kėdainių tyrimo rezultatai neleidžia sutikti su istoriografijoje išsakytu teiginiu, kad evangelikai laidotuvių vietos nesureikšmindavo, o jų kapinės paprastai būdavo iškeliamos už miesto. Analizė atskleidė, kad bent jau Kėdainiuose Jonušavos kapinių atsiradimas buvo priverstinis veiksmas, padarytas praradus Šv. Jurgio bažnyčią. Vėliau dar vienos kapinės buvo įsteigtos ir pačiame miesto centre. Galima teigti, kad laidojimo vietos vis dėlto būdavo įamžinamos įvairiais laidojimo paminklais, kad ir kuklesniais, lyginant su katalikų ar liuteronų. Be to, daug lėmė asmenų socialinė padėtis ir giminaičių ekonominės galimybės. Tačiau akivaizdu, kad didesniems apibendrinimams būtina atlikti kitų LDK evangelikų reformatų laidojimo vietų analizę.

Teritorijoje, kurioje buvo Jonušavos evangelikų reformatų kapinės ir stovėjo bažnyčia, derėtų atlikti archeologinius ir antropologinius tyrimus. Jų rezultatai galėtų papildyti ir patikslinti istorinių tyrimų duomenis, padėti nustatyti buvusios bažnyčios vietą ir dydį, kapinių perimetrą, suteikti įvairių duomenų apie išnykusius laidojimo paminklus.

Nepublikuoti šaltiniai

1. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*. Archiwum Radziwiłłów. Dz. IV, kop. 317; dz. V, Nr. 6956/I, 12597; dz. XXV, Nr. 1667.
2. *Kėdainių krašto muziejus*. Tijūnaitis, Stasys. *Kėdainiai savo vietovardžiuose*, [b. v. d., Kėdainiai, 1954]. Mašinėraštis; Oksas, Jurgis. *Kėdainių senamiesčio regeneracijos tyrimai*, Kaunas, 1990; Banys, Vaidas. *Jonušavos miesto raida XVII–XVIII a.*, Kaunas, 2001. Bakalauro darbas, apgintas VDU. Mašinėraštis.

3. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 40–125; f. 267–2944.
4. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, f. 93–540, 541, 564, 585, 626.
5. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 526, ap. 7, b. 4773; f. 606, ap. 1, b. 144, 146, 147, 148, 149; f. 1926, ap. 1, b. 1.
6. Vilniaus universiteto biblioteka, f. 4, Nr. 16891, 17681; f. 7-TrŽT,1661–1683.
7. Vilniaus regioninis valstybės archyvas, f. 1019, ap. 11, b. 2486; SAMALAVIČIUS, Stasys. *Buvusi šv. Juozapo bažnyčia ir varpinė Kėdainiuose. Istoriniai tyrimai*. Istorinė apybraiža, Vilnius, 1977, f. 1019, ap. 11, b. 2573, t. 2, p. 6, 20; LEBEDYTĖ, Ramūnė. *Vietinės reikšmės architektūros paminklas, buvusi Juozapo bažnyčia ir varpinė Kėdainiuose, Tarybų gt. 10*. Meniniai tyrimai, Vilnius, 1978, f. 1019, ap. 11, b. 2574, p. 11–12; LEBEDYTĖ, Ramūnė. *Buv. Kalvinių bažnyčia Kėdainiuose. Istoriniai-meniniai tyrimai*. Vilnius, 1983, f. 1019, ap. 11, b. 2598.
8. Российский государственный военно-исторический архив в Москве, f. 349, ap. 17, b. 1710b.

Publikuoti šaltiniai

1. Kapinių koplyčia. [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 04 26]. Prieiga per internetą: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/bd0edd80-e097-4811-9dfa-4b51a75f1421>.
2. Kėdainių evangelikų reformatų senųjų kapinių vieta. [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 03 21]. Prieiga per internetą: <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/B97ADDE9-DBCB-4F92-9307-C8E816757D05/true>.
3. *Kėdainių šimtmetis fotografijose. 1918–2018*. Sudarytojas Rimantas Žirgulis. Vilnius: Inter Se, 2019, 89, [7] p.
4. *Knyga nobažnystės krikščioniškos. 1653. Faksimilinis leidimas*. Parengė Dainora Pociūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. LXIV, 660, [1] p.
5. *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 3: Kėdainiai. Sudarė A. Tyla. Spaudai parengė D. Antanavičius, R. Firkovičius, R. Strazdūnaitė, A. Tyla. Vilnius, 2002, 609, [2] p.
6. *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*. Wydała Urszula Augustyniak. Warszawa: Wydawn. Nauk. „Semper“, 1992, 249, [2] p.

Literatūra

1. AYRE, Michael Broun. *The Scottish Community in the Grand Duchy of Lithuania. 1630–1750*. Vilnius: Humanitas, 2019, 385, [2] p.
2. ALEKSANDROWICZ-SZMULIKOWSKA, Małgorzata. *Radziwiłłowny w świetle swoich testamentów*. Warszawa: Wydawn. Nauk. „Semper“, 1995, 66 p.
3. AUGUSTYNIAK, Urszula. *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*. Warszawa: Wydawn. Nauk. „Semper“, 2001, 386 p.

4. BAJER, Paul P. *Scots in the Polish–Lithuanian Commonwealth, 16–18th Centuries. The Formation and Disappearance of an Ethnic Group*. Leiden–Boston: Brill, 2012, XXVIII, 588 p.
5. BOBERSKI, Wojciech. „Projekt“ zboru kalwińskiego w Słucku. Z warsztatu XVII–wiecznego cieśli, *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* Red. Jerzy Lilejko. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2000, p. 253–267.
6. BRENSZTEJN, Michał. *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach B. Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wilno: Księgarnia Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, 1924, 226 p.
7. CHERNER, Ewa. *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko–reformowanych. Duchowieństwo Jednoty Litewskiej i Jednoty Wileńskiej 1815–1939*. Warszawa: Wydawn. Nauk. „Semper“, 2019, 452 p.
8. FRĄCKOWSKA, Anna. TYLICKI, Jacek. Bröllmannowie – złotnicy toruńscy przełomu XVII i XVIII wieku. Addenda i corrigenda. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo*, 2011, t. XL, p. 129–194.
9. GIRININKIENĖ, Vida. Vilniaus kapinės kultūrinio ir istorinio aspektais. *Logos*, 2000, Nr. 22, p. 124–136.
10. GIRININKIENĖ, Vida. *Vilniaus kapinės*. Vilnius: Atkula, 2004, 223, [1] p.
11. GORDZIEJEW, Jerzy. *Komisje Porządkowe Cywilno–Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010, 352, [1] p.
12. GRINEVIČIUS, Henrikas. „Vokiečių“ kapinių likimas. *Kėdainių garsas*, 1991 09 21, 09 24.
13. GRINEVIČIUS, Henrikas. Evangeliškųjų kapinių likimas. *Lietuvos evangelikų kelias*, 1992, Nr. 3, p. 14–18.
14. GRINEVIČIUS, Henrikas. Memorialiniai paminklai Kėdainiuose. *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1963, gruodis, p. 137–140.
15. JARCZYKOWA, Mariola. „Papirowe materie“ Piotra Kochlewskiego. O działalności pisarskiej sekretarza Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006, 256, [2] p.
16. JARCZYKOWA, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa w kręgu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019, 272 p.
17. JARCZYKOWA, Mariola. Namiestnik i burmistrzowie. Sprawowanie władzy w Kiejdanach w „pisaniach” Piotra Kochlewskiego. *Śląskie Studia Polonistyczne*, 2017, Nr. 2(10), p. 13–28.
18. JARCZYKOWA, Mariola. *Przy pogrzebach rzeczy i rytmy. Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012, 275, [5] p.
19. KARVELIS, Deimantas. *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015, 431, [1] p.
20. KARVELIS, Deimantas; RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Iš Radvilų giminės istorijos: Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m.* Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, 431, [1] p.
21. KARVELIS, Deimantas. Savita monografija apie protestantų giesmes. *Naujasis židinys*, 1995, Nr. 12, p. 962–964.

22. KAZLAUSKAS, Gintaras. Radvilų žirandolis. *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, Vilnius, 2016, t. 18, p. 111–119.
23. KIZIK, Edmund. Zakazy grzebania zmarłych w gdańskich kościołach i na cmentarzach przykościelnych w 1816 r. Początki zmian w kulturze funeralnej XIX wieku, *Nekropolie Pomorza*. Red. J. Borzyszkowski. Gdańsk 2012, p. 245–263.
24. KONARSKI, Szymon. *Szlachta kalwińska w Polsce*. Warszawa: Warszawa, 1936, XVIII, 357, [5] p.
25. Kuklo, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009, 534 p.
26. ŁUKASZEWICZ, Józef. *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*. Poznań: Nowa Księgarnia, 1842–1843, t. 1–2, VIII, 414, 7 p.; [4], 290, [2] p.
27. LUKŠAITĖ, Ingė. *Lietuvių kalba reformaciniamė judėjime XVII a.* Vilnius: Mintis, 1970, 66, [2] p.
28. LUKŠAITĖ, Ingė. Reformacijos veikėjai Lietuvoje ir lietuvių kalba. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1971, t. 1 (35), p. 111–125.
29. MATUŠAKAITĖ, Marija. *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklėnimas LDK*. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*, 2009, 351, [1] p.
30. MISIUS, Kazys. *Kražių mokykla ir gimnazija 1773–1844 metais*. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*, 2015, 335, [1] p.
31. PAKNYS, Mindaugas. *Mirtis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje XVI–XVIII a.* Vilnius: Aidai, 2008, 206 p.
32. PALIUŠYTĖ, Aistė. Artyści i rzemiešnicy na dworze Krzysztofa II Radziwiłła (1585–1640) *Przegląd Historyczny*, 2000, t. 91, Nr. 2, p. 267–273.
33. PALIUŠYTĖ, Aistė. Radvilų kriptos rekonstrukcija Dubingių evangelikų reformatų bažnyčioje XVII a. *Kultūros paminklai*, 2002, t. 9, p. 156–162.
34. POCIŪTĖ, Dainora. *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*. Vilnius: Pradai, 1996, 221, [1] p.
35. PRASCEVIČIŪTĖ, Laura; TRIMONIENĖ, Rita Regina. *Senosios Radviliškio rajono kaimų kapinės. Mokslinis žėnynas*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2018, 1 USB atmintinė.
36. RACHUBA, Andrzej. Recenzja: Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku, wydała Urszula Augustyniak, Warszawa, 1992. *Kwartalnik Historyczny*, 1992, t. 99, Nr. 4, p. 143–147.
37. RAGAUSKAS, Aivas. *Tarp Kėdainių ir Tobago: škotai Benetai Naujamiestyje. XVII a. antroji pusė. Iš Panevėžio praeities. Šėimos portretas istorijos kontekste* [mokslinių straipsnių rinkinys]. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muzejus, 2019, p. 30–74.
38. RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Karališkojo Birštono praeitis. Istorinė raida iki XIX a.* Vilnius: UAB „Petro ofsetas“, 2004, 231, [1] p.
39. RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Mirties nugaltėti nepavyko: Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017, 735, [1] p.

40. RIMŠA, Edmundas. Radvilų karstai Kėdainiuose. *Lietuvos istorijos metraštis. 1984 metai*, Vilnius, 1985, p. 20–37.
41. RIMŠA, Edmundas. Radvilų memorialas Vyžuonose ir jo likimas. *Vyžuonos. Kraštas ir žmonės*. Sudarė ir parengė A. Vyžintas, Utena: Indra, 2006, p. 136–146.
42. ROSOŁOWSKI, Ignacy. O cmentarzach i grzebaniu zmarłych. III. *Dwutygodnik Dyecezalny*, 1913, Nr. 5, p. 59.
43. ROSOŁOWSKI, Ignacy. O cmentarzach i grzebaniu zmarłych. IV. *Dwutygodnik Dyecezalny*, 1913, Nr. 3, p. 32.
44. ŠINKŪNAS, Petras. *Kėdainių miesto istorija*. Krašto mokslui medžiaga. Kaunas: Akc. „Spindulio“ b-vės spaustuvė, 1928, IV, 100 p.
45. *The place of the dead. Death and remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*. Edited by Bruce Gordon and Peter Marshal. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 324 p.
46. TOMKOWICZ, Stanisław. *Domy i mieszkania w Krakowie w pierwszej połowie XVII wieku*. Lwów: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Towarzystwo Naukowe we Lwowie, 1922, 95 p.
47. VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta; KAZLAUSKAS Gintaras. Kunigaikščio Jonušo Radvilos sarkofago iš Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios autorystės klausimu. *Atgimstantys paminklai*, 1991, p. 22–54.
48. VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta. Radvilų antkapiniai sarkofagai Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčioje. *Istorija ir elitinės kultūros teigtys*. Vilnius, 1998, p. 68–91.
49. VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta. *Sarkofag ks. Janusza Radziwiłła w Kiejdanach – dzieło toruńskiego złotnika Johanna Christiana Bierpfaffa, Niderlandyzm w sztuce polskiej*. Red. T. Hrankowska, Warszawa, 1995, p. 215–224.
50. ZAKRZEWSKI, Andrzej B. Recenzja: Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku, wydała Urszula Augustyniak, Warszawa, 1992. *Przegląd Historyczny*, 1992, t. 83, Nr. 3, p. 577–580.
51. ŽALĖNAS, Gintautas. Joniškio rajono varpai. *Žiemgala*, 2012, Nr. 1, p. 6–14.
52. ГАБРУСЬ, Тамара. Саборы помняць усё. Готыка і рэнесанс у сакральным дойдлівстве Беларусі. Мінск: Беларусь, 2007, 165, [3] p.
53. ГАБРУСЬ, Тамара. Помнікі пратэстанцкага храмабудаўніцтва Беларусі. Спадчына, 2003, № 1, p. 43–49.

Kėdainiai Jonušaiva Evangelical Reformed Church and Cemetery (1628–1864)

Dr. Aivas Ragauskas

Vilnius University, Faculty of History, Department of Ancient and Medieval History, Universitetas St. 7, Vilnius
E-mail: aivas.ragauskas@if.vu.lt

Summary

The problem of death in one of the largest reformation centres in Grand Duchy of Lithuania – Kėdainiai Evangelical Reformed church, focusing on Jonušaiva (*New Kėdainiai*) church and cemetery, from the 3rd decade of the 17th century to the mid-19th century, is analysed in this article. The elite of this denomination has mainly been studied in historiography, and it has made various controversial statements, the validity of which is also worth verifying. The aim of this article is to discuss the burial sites of Kėdainiai Evangelical Reformed – the cemetery and the cemetery church in Jonušaiva, the construction of burial sites, changes in infrastructure, and the dynamics of burials.

Evangelical Reformed were buried in several places in Kėdainiai. Approximately between the mid-16th century and the 3rd decade of the 17th the burials were done in the cemetery of the former Catholic St. George's church, on the left side of the Nevėžis river. After the end of the 3rd decade of the 17th century until the mid-20th century Reformed were buried in the newly established Evangelical Reformed cemetery in Jonušaiva and in the cemetery church (chapel) built near the manor. The most important burial site, from the 6th decade of the 17th century up until the end of the 18th century, was the Evangelical Reformed Great Evangelical Reformed Church and the cemetery near it in the city centre. After restricting funerals in the city, despite the end of the 18th century instructions of the government to start burying the Evangelical Reformed in a new cemetery outside the city, few burials were happening in the oldest separate Evangelical Reformed cemetery in Jonušaiva.

Jonušaiva cemetery was established between late 1627 and the beginning of 1628. It was protected from profanation, as well as from other denominations, by a wooden fence. Projects were made with the intention of protecting it with the help of embankments, but was abandoned soon after. There were periods when due to lack of funds the cemetery had no protection and was profaned by roads made passing through it. The cemetery is located close to Radvilas manor, on the left side of Didžioji street mounting to Jonušaiva. Its territory covered an area of 10 *ares* in the middle of the 20th century. In the 5th decade of the 17th century the Gerdvilai Chapel was located in this area.

Jonušaiva Cemetery Church was built in 1629 in the western part of the cemetery, near the future Dvaras street. It had to perform a specific function – being a small cemetery church

(chapel), and the Great one – to be a multifunctional cult object. After its construction, which lasted until 1652, Jonušava Church also became a fully-fledged object of worship. This can explain the construction of two churches in one small community. Jonušava Church was not closed later: burials still took place there. The data of the research allows to dispute the statement that it was “Lithuanian” from the very beginning. It became such only in the eighteenth century. Jonušava Church functioned with breaks until 1785. In various records of metrics from the first half of the 19th century, it is called the “former Lithuanian” church, and the place of burial is indicated.

Evangelical Reformed people of various national identities – people of Scottish, German, Lithuanian and other origins – were buried in Jonušava Church and Cemetery from the late 17th to the mid-20th century. According to the fragmentary data of the records of metric books, only 2–3 persons were buried in them every year from the end of the 17th century to the middle of the 19th century. Among the tombstones in them – several of them are recorded in written and iconographic sources of the 20th century. Yet only one remains – the memorial monument to the Evangelical Reformat cleric Karolis Nerlich (1808–1860), which was moved to the Evangelical Lutheran cemetery in 1965.

The results of the research conflict with the statement expressed in historiography that evangelicals did not value the place of the funeral, and their cemeteries were usually moved outside the city. The analysis revealed that, at least in Kėdainiai, the appearance of the Jonušava cemetery was a forced act committed after the loss of St. George’s Church. Later, another cemetery was established in the very centre of the city. It can be said that the burial sites were still immortalised with various burial monuments, albeit more modest compared with Catholics or Lutherans. In addition, the social situation of individuals and the economic opportunities of relatives had a great impact. However, it is obvious that for larger generalisations it is necessary to analyse the burial sites of other evangelical reformats in GDL.

Archaeological and anthropological research should be carried out in the area where Jonušava Evangelical Reformat Cemetery and the church stood. Their results could supplement and refine the data of historical research, help to determine the location and size of the former church, the perimeter of the cemetery, and provide various data on the extinct burial monuments.

Gauta / Received 2020 05 21
Priimta / Accepted 2020 08 16